Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

J. Bouma, Sliedrecht

Leven voor leven

Lev. 17:11 ,,Want de ziel van het vlees is in het bloed en ik heb het u op het altaar gegeven om verzoening over uw zielen te doen, want het bloed bewerkt verzoening doormiddel van de ziel.''

In de ontmoeting tussen de Here en zijn volk spelen de offers een fundamentele rol. Met name de offers die gebracht worden voor de zonden van het volk.
Kenmerkend voor deze offers is, dat er altijd bloed aan te pas komt. Bloed, dat gesprenkeld wordt op het altaar, bedekt de zonden. Zo is het altaar de plaats der verzoening.

Bloed is leven

Leviticus 17 waarschuwt er voor om toch vooral voorzichtig om te springen met bloed. De israëlieten mogen niet onnodig bloedvergieten, door maar raak te offeren. Ze mogen zich niet verontreinigen met bloed door vlees te eten, waar bloed in zit.
De Here wil dat de israelieten nauwgezet met het bloed zullen omgaan. Want het bloed speelt een hele belangrijke rol in de verbondsrelatie. Het bloed is het zoenmiddel bij uitstek.
Dat maakt het bloed niet heilig, maar de Here wil datgene, wat zo'n belangrijke rol speelt in de verbondsrelatie met allerlei zekeringen omgeven. Daarom de grootst mogelijke zorgvuldigheid met datgene, wat tot het allerintiemste van de verbondsrelatie behoort, de dienst der verzoening.
Waarom moet er bloed aan te pas komen als het gaat om de vergeving van zonden?
De woorden van de tekst geven daar antwoord op. ,,Want de ziel van het vlees is in het bloed'' en ,,...het bloed bewerkt verzoening door middel van de ziel''.
In het bloed is de ziel van het vlees, d.w.z. van mens en dier. En met de ziel wordt het levensprincipe bedoeld. Dat, wat doet leven.
Allerlei uitdrukkingen in onze taal herinneren daar nog aan. Een bezielend spreker is een man, die een zaal uit grote geestdrift kan brengen. Die leven in de brouwerij brengt. En wanneer een bedrijf een zieltogend bestaan leidt, dan zit er niet veel leven meer in. De zaak is op sterven na dood.
Zo spreekt de Schrift ook over de ziel van mens en dier. Als het bloed van mens of dier vergoten wordt, dan is het leven er uit. Dan houdt het schepsel op te leven. Dan sterft de mens.
Vanwege de zonde staat de mens schuldig voor God. Een onbetaalbare schuld, die hem het leven kost. Zó diep grijpt de zonde in in het leven van een mens, dat hij het recht op leven verspeelt.

God geeft verzoening

De Here God wil niet de dood van de zondaar, maar dat hij zal leven. Daarom eist Hij ook niet het leven van een mens, zijn bloed, maar geeft Hij plaatsvervangend voor de mens het bloed van een dier op het altaar. Dat is het bijbelse principe: leven voor leven, ziel voor ziel.
Hierin komt nu Gods barmhartigheid jegens de mens tot uiting, dat Hij zelf de ruimte schept voor herstel van de levensgemeenschap met Hem.
God geeft het bloed van een dier op het altaar van de zonden van mensen te bedekken.
Daar hebt u ook de oorspronkelijke betekenis van het bijbelse woord verzoening: bedekking. De relatie tussen God en mens wordt verzoend, doordat de zonde, die er tussen staat, bedekt wordt. Zó, dat de zonde niet meer gezien en toegerekend wordt.
Maar het is God, die verzoening geeft, omdat Hij het bloed van het dier op het altaar aanvaardt in plaats van het bloed van de mens.
Dit is dus de centrale gedeelte achter de o.t.'sche offerdienst: God brengt verzoening, God geeft herstel van de gemeenschap met Hem, door de zonden te bedekken.
Tegelijk schiet deze o.t.'sche offerdienst op één punt te kort. Wat plaatsvervangend voor het leven van de mens gegeven wordt is het leven van een dier. D.w.z. de plaatsvervanging is niet volkomen. Dát is zij pas, wanneer een mens instaat voor het van een mens.

Golgotha

Echte plaatsvervanging is geschied op Golgotha. Daar heeft God hét offerlam gegeven, Jezus Christus, de waarachtige en volkomen mens. In Hem wordt ten volle zichtbaar dat de verzoening een gave van God aan de mens is. Een geschenk uit de hemel.
Wanneer God naar ons kijkt, dan ziet Hij de Here Jezus, van wie Johannes de Doper getuigd heeft: ,,Zie, het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt''. In Christus ziet Hij ons als mensen, die dat lelijke jasje van de zonde hebben uitgetrokken. Die gebroken hebben met de zonde. Wat de Here door de mond van Mozes zegt in Lev. 17:11, dat maakt mij helemaal waar in het offer van zijn Zoon op Golgotha. Zijn bloed bedekt de zonden der men-

33e jaargang - nr. 8.
14 april 1989

In dit nummer

121 J. Bouma
Leven voor leven

123 H. de Jong
Secularisatie (1)

125 D.W.L. Milo
Een zingende predikant

126 M.R. van den Berg
Boeken der leken (1)

128 R.R. Ganzevoort
Jongeren en secularisatie

129 M. Maljers-Kroes
Tussen kerk en keuken

130 L.J. van der Herberg
Culturele en godsdienstige veranderingen

133 A. Kadijk
Kerkelijke eenheid

Opbouw

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redaktie
Drs. H. Algra
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
D.W.L. Milo
Ds. K. Muller
Ds. E.R. Postma
J.F. van der Wal

Adres van de redaktie
Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Tel. 05130-20476
Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redaktie binnen te zijn.

Kerknieuws/Uit breder kring
M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie
Administratie Opbouw
A.J. van Veelen-Vis
Postbus 258,
3740 AG Baarn.
Tel. 02154-23546.
Gironummer 404945 t.n.v. Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging
Aanmelding door overschrijving van min. *f* 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen
Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs
f 55,- per jaar of *f* 30,- per half jaar. Voor studenten *f* 44,- per jaar. Buitenland *f* 79,- per jaar of *f* 99,- per luchtpost. Bij vooruitbetaling te voldoen.

Advertenties
Tarief: 50 ct. per mm. Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsatum. Familieberichten uiterlijk maandagmorgen, in de week van verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag.

Technische realisatie
Nedag Grafisch bedrijf b.v.
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-13080. Fax 92619.

Druk
''Steenbergen'', Zeist.

sen. Zijn bloed herstelt de gemeenschap tussen een Vader en zijn kinderen.
En wanneer de christelijke gemeente het avondmaal viert, dan viert zij de maaltijd van het verbond. Het feest van de herstelde gemeenschap met de Vader in de hemel door het bloed van zijn Zoon. Het Lam van God, dat de zonde der wereld wegneemt.

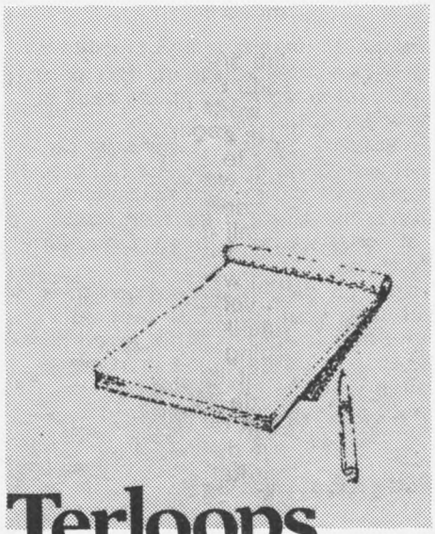

Terloops

P.C.van Wijk, Zaltbommel

Van een graf kun je soms leren.
In Lukas 17:7 e.v. vertelt Jezus het volgende verhaal (Willibrordvertaling):

> ,,Wie van u zal tot de knecht die hij in dienst heeft als ploeger of veehoeder bij diens thuiskomst van het land zeggen: Kom meteen aan tafel en tast toe? Zal hij niet eerder zeggen: Maak mijn maaltijd klaar, omgord je en bedien mij terwijl ik eet en drink, daarna kun je zelf eten en drinken? Moet hij die knecht soms dankbaar zijn, omdat hij heeft uitgevoerd wat hem is opgedragen? Zo is het ook met U; wanneer ge alles hebt gedaan wat u opgedragen werd, zegt dan: Wij zijn onnutte knechten; wij hebben alleen maar onze plicht gedaan.''

Een verhaal waar we allemaal genoeg aan hebben. We hebben wel eens de neiging om flink te denken van onszelf. We vinden soms, dat we heel wat doen of heel wat gedaan hebben, in de kerk en buiten de kerk. Op zulke momenten is het goed even aan dit verhaal te denken. We zijn onnutte dienstknechten en komen bij alles wat we doen nooit uit boven wat onze plicht is. Bij verschillende wedstrijden zie je de winnaars aan het slot op een verhoging klimmen. Wij maken voor ons zelf ook wel van die verhogingen.

Als we het verhaal van Jezus goed hebben begrepen, moeten we maar vlug weer naar beneden gaan. Tijdens vakanties in Zuid-Limburg gingen we vroeger nogal eens door de open hekken een kerkhof op. Op veel stenen staat daar: Jezus barmhartigheid. Een mooi opschrift. Niet: hij of zij deed dit of dat. Maar: Jezus barmhartigheid. Jezus is barmhartig. Dat is maar gelukkig. We werken hard of niet hard, we presteren iets of niets, we timmeren aan de weg of komen niet verder dan de huiskamer. En aan het eind van ons leven komen we terecht in een graf, waar ,,geen denken en doen, geen kennis en wijsheid'' meer is (Pred. 9:10). In dat graf loven we God niet meer (Ps. 6:6). Dan blijft echter over, dat Jezus barmhartig is. Hij draagt ons door de diepten heen. Jaren geleden waren we in Genève op zoek naar het graf van Calvijn. Het duurde lang voordat we het hadden gevonden. Eerst het kerkhof en daarna het graf. Stoelen van Calvijn zie je gauw, o.a. als je de prachtige kathedraal bezoekt. Het huis, waarin Calvijn gewoond heeft, kun je ook niet missen. Maar het graf van Calvijn zien, dat was moeilijker. De 'oppasser' van het kerkhof hielp ons. Tegen de stam van een hoge boom aan was een graf met een hekje er om heen. Er is veel groen, maar als je dat groen met je handen wat opzij doet, zie je een steen met de letters: J.C. Een eenvoudig graf voor een groot man. Een man die veel mocht doen voor de Heer, maar toch een onnutte dienstknecht was. Jean Calvin heeft dat wel geweten. Hij heeft dat verhaal uit Lukas 17 wel gekend. Het graf van Calvijn onderscheidt zich van veel andere graven. Eens gaat dat graf open. Dán zal de barmhartigheid van Jezus wéér eens blijken. J.C. Dat betekent ook: Jezus Christus.

H.de Jong, Amsterdam

Secularisatie (1)

Op het einde van maart waren de gereformeerde studenten van onze vrijgemaakte zusterkerken op hun jaarlijks paascongres in Driebergen bijeen om over het onderwerp ' secularisatie' te praten. Mij was daar ook een aktieve rol in toebedeeld en zo was ik genoodzaakt om in de afgelopen tijd over dat boeiende en ingrijpende verschijnsel van de secularisatie of verwereldlijking na te denken. Wat is het eigenlijk en hoe moet onze houding ertegenover zijn?

Als gelovige zou ik de secularisatie als volgt willen typeren: de hulplijnen en hulpstukken van ons geloof zijn goeddeels weggevallen. Een van de belangrijkste hulplijnen van het geloof is altijd geweest de heerschappelijke orde van de samenleving. En daar wil ik het nu over hebben. Dat namelijk deze *heerschappij* van vroeger heeft plaats gemaakt voor de *maatschappij* van nu. Daarin gaat een goddelijk oordeel over onze wereld en tegelijk mogen we zeggen dat daardoor nieuwe mogelijkheden vrijkomen. Want er is in deze wereld geen gericht van God of er schittert ook genade in, geen straf of ze gaat met een uitstraling van zijn goedheid gepaard. De Here God denkt in zijn toorn altijd ook weer aan ontferming, zoals de profeet Habakuk al wist (Hab.3:2).

De ladder

In vroeger tijd zat de menselijke samenleving als een heerschappij in elkaar. Een opwaartse geleding kenmerkte haar struktuur. De ene mens was heer over de andere: de man over de vrouw, de baas over de knecht, de ouder over het kind, de rijke over de arme, de blanke over de zwarte. Het waren heel verschillende gezagsrelaties, maar het waren gezagsrelaties. Er was een gezagspyramide.
Naar boven toe was deze heerschappij vastgemaakt aan God. Zij verwees ook naar Hem. Althans, dat was de bedoeling ervan. Dat vertikale was dan ook een hulplijn voor de mensen om bij God te komen. Zoals de ene mens heer was over de andere, zo - maar dan veel rijker - was God Heer over allen. Via die trap klom men tot Hem op.
Paulus schrijft: ,,Ik wil dat gij dit weet: het hoofd van iedere man is Christus, het hoofd der vrouw is de man en het hoofd van Christus is God'' (1 Kor.11:3). Daar is die ladder.
We mogen stellig zeggen dat deze heerschappelijke ordening van het leven een zegen geweest is, zeker voor het leven zoals dat door de val in zonde is aangetast. Zonder idealisering kan vastgesteld worden dat de zwakkeren in de samenleving hierdoor een machtige bescherming is geboden en de kansarmen hierdoor meer mogelijkheden zijn verstrekt.
We horen Job ergens zeggen: ''Want ik redde de ellendige die om hulp riep, de wees en hem die geen helper had. De zegenwens van wie dreigde onder te gaan, kwam op mij en het hart der weduwe deed ik jubelen. Met gerechtigheid bekleedde ik mij en mijn recht bekleedde mij als mantel en hoofddoek; tot ogen was ik voor de blinde en tot voeten voor de kreupelen; een vader was ik voor de armen en het rechtsgeding van mij onbekenden onderzocht ik; ik verbrijzelde het gebit van de verkeerde en rukte de prooi uit zijn tanden'' (Job 29:12-17). Hier zie je de heerschappij op z'n best. Daar kan geen maatschappij aan tippen.

Opvallen en uiteenvallen

Maar wat is er gebeurd? Allengs meer en meer is men die heerschappij gaan losknopen van God. En in plaats van naar God te verwijzen werd ze toen een ware godsverduistering.
Het tsaristische Rusland is daar een goed voorbeeld van (hoewel niet het enige). Het Rusland van vóór de revolutie was een verworden heerschappij. Het hooggeplaatst-zijn was daarin niet langer een schild en bescherming voor de zwakke, maar juist in tegendeel een bedreiging. Het gericht van God is nu dat Hij aan die heerschappelijke struktuur een einde maakt. Hij blaast die hoge gezagstoren om zodat ze kletterend tegen de grond slaat. Zo valt heerschappij tot maatschappij om.
En dat omvallen is ook een uiteenvallen. Verspreid liggen de stukken over de grond. Maatschappij is daar dan ook eigenlijk een te mooi woord voor. Het léék een tijdlang zo dat de heerschappij storeloos werd opgevolgd door de maatschappij (ik denk hier zonder cynisme aan de zegeningen van de demokratie), maar die maatschap blijkt toch niet sterk. 'Ieder maat van ieder', dat was nog een tijdelijke nawerking van de heerschappij. Wat we nu in toenemende mate gaan zien, is dat de samenbinding loslaat. De 'maten' drijven uit elkaar en worden losstaande individuen.
En wat is het leven daardoor verschrikkelijk kwetsbaar geworden! Zeker voor de zwakken. Als ieder het zelf moet weten en als ieder voor zichzelf moet opkomen, is dat met name voor de zwakkeren in de samenleving het ergst. Want overal krijg je nu machtsconcentraties die niet meer geadeld zijn door en onder kontrole staan van een gezagsstructuur. Macht zonder gezag, het kan niet anders of dat wordt willekeur. Je krijgt dan de situatie waar Prediker het over heeft als hij zegt dat de ene mens macht heeft over de andere *tot diens onheil (pred.8:9).*

Toch is God mijn koning

Langzaam is die afbrokkeling van de heerschappij-struktuur in z'n werk gegaan. Van oude tijden af is dat proces al gaande, en nog is het niet voltooid. Maar onze tijd is daar wel na aan toe. Je zou hem een stroomversnelling in de aflopende rivier kunnen noemen. Wat gaat alles razend snel vandaag.
De heerschappij heeft haar tijd gehad en de heerschappelijke orde heeft haar kansen gekregen. En God schijnt heden te zeggen: nu is het genoeg geweest. De dag lijkt aangebroken waarvan Jesaja al profeteerde: ,,Want er is een dag van de HERE der heerscharen tegen al wat hoog is en trots en tegen al wat uitsteekt opdat het vernederd worde; tegen alle trotse en hoge ceders van de Libanon (geliefd beeld in de bijbel voor de gezagsdragers) en alle eiken van Basan, tegen alle trotse bergen en alle hoge heuvels, tegen elke hoge toren en elke steile muur... Dan wordt de verwatenheid der mensen neergebogen en de trots der mannen vernederd, en de HERE alléén is te dien dage verheven'' (Jes.2:12 e.v.). Dat is het goddelijke gericht over een verziekte en ontaarde heerschappij, over het misbruik van alle hoogheid.
Maar is het nu wel waar wat de profeet daarachteraan zegt, dat de Here God te dien dage alléén verheven is? Zijn wij in dit ontwerpingsproces juist Hem niet kwijtgeraakt? Waar is Hij nu? Niets in het leven herinnert meer aan Hem, verwijst nog naar Hem. Om een beeld te gebruiken: de trap is weggereden en hoe moeten we nu van de grond in het vliegtuig komen? Het woord 'God' zegt onze maatschappij niets meer. De godsdienst van de meesten heeft het wegvallen van de hulplijnen en hulpstukken van het geloof niet overleefd. Waar is God?
,,Toch is God mijn koning'', zegt

een psalm. Het is vierenzeventigste, een klaaglied over Israëls secularisatie: de verwoesting van Jeruzalem. In het begin ervan komen we de klacht tegen: ,,onze tekenen zien wij niet (meer)'' (vs 9). Precies, die heerschappij, dat oude bestand, was een teken, een verwijzing naar God. En dit teken is nu goeddeels weg. Toch is God mijn koning, zegt niettemin deze psalm. De Here God kan ook zonder die vroegere tekenen over ons regeren, betekent dat. En Hij zal het ook doen. Zelfs nog wel meer dan vroeger. ,,Zijn heerschappij is over alle tijden'' (Ps.145:4, berijmd) en dus over de latere niet minder dan over de eerdere.

Het positieve

En hier kom ik tot het positieve in het proces van de secularisatie. Het is niet alles oordeel en gericht. Er werkt ook genade in. God is in het gericht ook Heiland.
Er is dan ook niet enkel reden om te treuren als we de heerschappelijke orde uit het leven zien verdwijnen. Zij was een zegen, maar ze was niet enkel zegen. Er kleefden ook bezwaren aan. Ze deed aan het leven niet volkomen recht. Weliswaar vond ze een zekere basis in en een zekere aansluiting bij het geschapene, maar tegelijk deed ze daaraan ook wel geweld. Men behoeft dan alleen maar aan het kleinhoudingseffekt van deze orde te denken.
Verder is het zo dat hij een bescherming bood aan de zwakken, maar de zwakke is niet steeds bij bescherming gebaat. Hij wordt er sterker van als hij zijn eigen problemen leert op te lossen. Het is op de duur zelfs irritant om altijd voorwerp van zorg en bescherming te zijn.
Dat kweekt afhankelijkheidsrelaties die mensonwaardig zijn.
En zo gezien is de ontwikkeling van de zelfstandige individu, de mens, de man, de vrouw, die zichzelf bedruipt en zijn eigen weg bepaalt, 'eigen meester, niemands knecht', ook wel een triomftocht van het menselijk geslacht. Zeker, het zijn sterke benen die deze weelde kunnen dragen, maar een weelde is het.

Pastorale Notitie

J. Kranenburg, Rolde

Beeld en boodschap

Er is een tijd geweest dat ik zo graag iets meenam naar de preekstoel dat ik kon gebruiken om de preek duidelijk te maken. Vooral voor de kinderen, maar je kon vaak merken dat het aan volwassenen ook welbesteed was. Het gaf ook wat levendigheid aan de preek en dat is mooi meegenomen. Wij moeten voorkomen dat ons overkomt wat ooit een engels prediker heeft beleefd. Hij kreeg na de dienst een kerkganger bij zich, die hem toevoegde: ,,Ik hoop voor u dat uw zonden net zo saai zijn als uw preken''.
De neiging om iets te illusteren deel ik met veel collega's. Nog maar kort geleden kwam mij ter ore dat ds. de Jong, van wiens hand en uit wiens mond soms een en ander moeilijk is te verstaan, onlangs van de preekstoel is afgedaald (in Amsterdam is dat trouwens maar één stapje) om samen met de kinderen iets te doen met blokken. Zelf zie ik hierin duidelijk geïllustreerd dat hij altijd opbouwend bezig wil zijn, maar het kan zijn dat hij iets anders duidelijk heeft willen maken. De tuin heb ik altijd een bruikbare toeleverancier gevonden van illustratief materiaal. Ik weet nog hoe blij ik was toen ik in een zacht najaar aan het begin van de adventstijd in mijn tuin een naar ik meende afgestorven heester aantrof, die zich verkeken had op het jaargetijde en waaraan een groen uitlopertje zat. Zondags heb ik het meegenomen naar de kerk om dienst te doen als het rijsje uit de afgehouwen tronk van David.
Maar nu schijnt een waarschuwing toch op zijn plaats te zijn.
Aan de Universiteit van Twente promoveerde een dezer dagen de psycholoog drs. A. Heuvelmans op een proefschrift dat als titel draagt: 'Buiten beeld'.
Heuvelmans stelde in opdracht van Teleac een onderzoek in naar het effect van visuele, realistische beelden bij educatieve tv-programma's. Hij liet daartoe een aantal proefpersonen naar verschillende versies van programma's kijken die onderwerpen behandelden als ontslagrecht, inflatie en windenergie.
Een paar maanden later vroeg hij de proefpersonen wat zij zich van de programma's herinnerden.
Toen deed hij een merkwaardige ontdekking. Een programma over inflatie b.v. werd beter begrepen als het werd uitgelegd door een presentator in een studio dan wanneer de kijker een commentaarstem hoorde bij beelden van bankbiljetten of een muntpers.
Het visualiseren bleek dus averechts te werken.
Nu heeft ons blad de heer Algra (meen ik) al eens gewezen op een verschijnsel dat in dezelfde richting wijst. Kijkers kunnen zich later soms heel goed een spot uit de STER-reclame herinneren zonder te weten welk product die onder de aandacht van het publiek moest brengen.
Toch maar een beetje voorzichtig dus met illustratief materiaal bij de preek.
Aan de andere kant geen reden om het nu helemaal achterwege te laten.
Tenslotte heeft onze Meester, rekening houdend met onze zwakheden ook het avondmaal voor ons ingesteld en dat heeft toch onmiskenbaar een illustratieve zijde. Daarom vermanen we elkaar, niet aan de uiterlijke tekenen van brood en wijn te blijven hangen.
Een goede illustratie bij dit stukje is het feit dat de blokken van ds. de Jong nu door de kerken gaan, maar hij had natuurlijk liever dat het verhaal achter de blokken verder kwam.
Nou ja, misschien hoort u dat nog eens.

D.W.L. Milo, Nunspeet

Een zingende predikant

We hebben de laatste tijd nog al eens stilgestaan bij onze liturgie. Liturgie betekent, meen ik, zoiets als 'bediening', nader 'bediening des heiligdoms'. Als ik het fout heb hoor ik het wel.

Welnu. Bladerend in oude jaargangen van 'Organist & Eredienst' – wat een kostelijk blad eigenlijk – kwam ik een artikel van wijlen ds. G. Visee tegen, overgenomen met gepaste vrijmoedigheid uit de Kamper Kerkbode. Voor de oudere lezers van 'Opbouw' is ds. Visee allerminst een onbekende: hij was een van de twee initiatiefnemers voor dit blad! Zijn artikelen zijn tien jaar geleden uitgegeven en nog steeds meer dan de moeite waard[1].

Getroffen door een bijdrage van zijn hand willen wij u die niet onthouden. Kom, lees eens mee. Aandachtig – dan hoort u zijn stem alsnog, nadat Visee gestorven is.

–

,,Wie zal raden wat er zo 's zondags in de kerk gebeurt, wanneer daar de gemeente zingt?
Hoe daar harten, door druk gebogen, opengaan in een bittere klacht; losbreken in blijde jubel over die God en Vader van onze Heere Jezus Christus:
'Maar gij verlost het volk, door druk gebogen' – en in de blijdschap van het 'Sion, loof met dankb're stem God, uw Heer, die eeuwig leeft en het schoon Jeruzalem door zijn woning luister geeft'.

Neen, echte christenen gaan des zondags niet 'ter preek', ook maar niet naar 'de plaats des gebeds' – ze gaan op om 'stem en snaren tot roem van onze God te paren'.

Ze willen zingen! Ze hebben Gods huis lief, maar ook zijn tempelzangen. Op hele – of op hele en halve noten. Als ze maar zingen, zich uitzingen kunnen. Zo als Hanna bad: 'ik heb mijn ziel uitgegoten voor de Heere'.

Dat moeten onze organisten verstaan. Als het psalmboek voor hen een gesloten boek is, dan mogen ze feilloos van de notenbalken de hanenbalken van het kerkgebouw in beweging brengen, een technisch feilloos orgelspel leveren – maar daar is geen geest en geen leven in. Het is dood. Ze weten dan niet wat het is: 'profeteren op de orgelbank'[2].

Zeker, ze moeten spelen uit het boek. Uit het muziekboek. Wanneer ze geen eersterangs-organisten zijn, doctores honoris causa in hun kostelijke ambacht – dan doen ze verstandig met zich maar aan hun boekje te houden.
Net als de man op de preekstoel zich dan maar moet houden aan zijn boekje. Iedere dominee is geen redenaar. Elke organist nog geen componist.

Maar wee de organist die alleen maar uit het muziekboek speelt. Hij moet ook – en niet minder – spelen uit het psalmboek. Hij moet muziek – maar ook de psalmen kennen. De gemeente meenemen. De gemeente leren zingen. De gemeente, voor zijn deel, doen verstaan wat zij zingt. Hij moet daar van achter het klavier de gemeente vragen: 'verstaat ge ook, hetgeen gij zingt?'. En hij moet het haar leren.

Kijk, daar is nu geen ding zo ergerlijk als wanneer vier, vijf, zes verzen van een en dezelfde psalm op dezelfde wijze worden gezongen. Op dezelfde melodie? Natuurlijk! Maar niet op dezelfde *manier* van: een twee in de maat anders wordt de juffrouw kwaad. Dat orgel moet *voorzingen*. Het heeft de taak van de voorzanger toch overgenomen?

Wanneer we bij voorbeeld van psalm 103[3] de verzen 8 tot 11 na elkander zingen, dan moet je eigenlijk achter elkaar drie orgels horen. Bij vers 9 anders dan bij vers 8; weer nieuw bij de verzen 10 en 11. De overgangen liggen soms midden in een vers. Ik denk bij voorbeeld aan psalm 86:6. Dat begint met de bede:

'Leer mij naar uw wil te handelen,
'k zal dan in uw waarheid wandelen.
Neig mijn hart en voeg het saam
tot de vrees van Uwen naam.'

en dan komt de overgang:

'Heer, mijn God, ik zal U loven,
heffen 't ganse hart naar boven!
'k Zal uw naam en majesteit
eren tot in eeuwigheid'.

Die overgang moet de organist *voorzingen* met zijn orgel.

–

Deze dingen bepalen ook het tempo. Het maakt een heel verschil, of we zingen:

'k Ben gewoon in bange dagen
mijn benauwdheid U te klagen...!

dan wel:

'Zingt een psalm en geeft
trommels aan de reien'.

Daar moet de organist op letten. Daar moet de gemeente op letten. Dat bepaalt ook de vraag, geloof ik, van het tempo van ons gezang. Dat brengt ook de dodigheid van koekoek-eenzang er uit. Want de vraag van langzamer of vlugger zingen – dat is vooral een vraag van de *tekst* van de psalm.

Hele of halve noten, allemaal best. Maar we moeten *zingen!* Klagen of jubelen of verhalen (ik denk aan ps. 78, 103, 136) of bidden. Profeteren vanaf de orgelbank. En ook in het kerkschip.

Soms wilde ik wel, als dat er zo bij te pas komt, dat eens iemand in de handen ging klappen. We moesten misschien ook eens wat meer staande zingen. Ik weet heel wel, dat de gemeente geen zangvereniging en een kerkdienst geen zangschool is. Maar of het daarom goed is dat we altoos ,,zitten te zingen''?

Gaat tot zijn poorten in met lof!

Daar moet in zo'n kerkdienst soms eens losbreken de jubel en de blijdschap, die er in Israël was:

'De zangrei trad de speelrei voor,
in 't midden ging het vrolijk koor
der trommelende maagden'.''

–

Tot zover ds. G. Visee.
Het is toch de moeite van het herlezen meer dan waard? Een liturg heeft toch meer zeggenschap over de liturgie dan de organist alleen?

En wat de voetnoten betreft: [1] zijn artikelen zijn, gebundeld onder de naam 'Onderwezen in het koninkrijk der hemelen', uitgegeven bij v.d. Berg, Kampen, 1979. [2] De uitdrukking ''profeteren van de orgelbank'' is afkomstig van wijlen dr. K. Schilder. En [3] ds. Visee gebruikte weliswaar nog de berijming van 1773 – maar onze jeugd is flexibel genoeg om de tekst uit onze nieuwe berijming te herkennen. Of niet soms?

En als het voorgaande u bevallen is, hebben we nog een ander artikel van een geheel andere predikant in petto. Een volgende keer.

M.R.van den Berg, Utrecht

Boeken der leken (1)

Van heiligenbeeld naar zeemansgraf

In calvinistische kringen is kerkelijke kunst altijd een stiefkind geweest. De oorzaak daarvan is in Zondag 35 van de Heidelbergse Catechismus onder woorden gebracht. Er worden daar twee motieven genoemd. De eerste is: God verbiedt het maken of hebben van beelden om die te vereren of om God daardoor te dienen. Het tweede is: God wil zijn christenen niet door stomme beelden onderwezen hebben, maar door de levende verkondiging van zijn Woord. Daarom moet de aanwezigheid van beelden in de kerken volstrekt worden afgewezen. Ze kunnen er ook niet geduld worden als 'boeken der leken'.

Prof. dr. W.J. Kooiman ziet in dit krasse, radicale standpunt meer de invloed van Zwingli doorwerken dan die van Calvijn. Zwingli was in dat opzicht inderdaad bijzonder rigoureus. Hij meende dat niet alleen alle beelden uit de kerken verwijderd moesten worden maar ook de orgels. In het Nieuwe Testament werd namelijk nergens over beelden en orgels gesproken. Dat was voor hem afdoende. Dat in het Nieuwe Testament ook nergens kerkgebouwen vermeld worden, bleef door hem blijkbaar onopgemerkt.
In 1523 sprak de stadsraad van Zürich uit dat Zwingli het bij het rechte eind had. Binnen veertien dagen werden alle kerken in Zürich ontdaan van beelden en orgels. Dat gebeurde niet in een wilde, spontane beeldenstorm, zoals bij ons in de lage landen, maar in opdracht van het gemeentebestuur door de stadstimmerlui zonder dat er publiek bij aanwezig was. De gebrandschilderde ramen liet men met rust. Ze zaten te hoog. 'Zwingli troostte zich: hij kon ze, met z'n slechte ogen, toch niet zien. Bovendien lenen glasschilderingen zich slecht tot aanbidding, meende hij. Je kijkt er doorheen''. (W.J. Kooiman, Profetie en symbool; art. in het themanummer van Wending: Kerk en Kunst, 8e jrg., no.10, 11; p. 685).
Ook in Engeland zijn de beelden op een systematische, georganiseerde manier uit de kerken verdwenen. In opdracht van Oliver Cromwell trokken zijn soldaten het land door om overal de beelden in de kerken te vernietigen.
Dit soort officiële acties ging veel grondiger te werk dan spontane acties. Het gevolg was dat de calvinistische en puriteinse kerken leeg en kaal werden. Wat bleef waren de grafmonumenten. Die namen zelfs nog in aantal toe. In plaats van heiligenbeelden kwamen er praalgraven van zeehelden, houwdegens, adel en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Dat dit nu zo'n geweldige verbetering was, lijkt me moeilijk vol te houden. In engelse kerken en kathedralen vind je maar heel spaarzamelijk bijbelse afbeeldingen, maar ze staan wel vaak volgepropt met pompeuze grafmonumenten voor bisschoppen, dekens, baronnen en landjonkers.
Luthers houding t.o.v. beelden in de kerken was veel gematigder. Evenals Bucer was hij wel tegen het misbruik van beelden maar niet tegen het gebruik ervan. Beeldenverering achtte hij in strijd met de Schrift, maar tegen beelden als illustraties bij het evangelie had hij geen bezwaar. Dit genuanceerde standpunt heeft ertoe geleid, dat in veel evangelisch-lutherse kerken in Duitsland nog kerkelijke kunst uit de middeleeuwen te vinden is.

Geen gesneden beeld

Het verzet van de Reformatoren tegen de religieuze verering van beelden was volkomen legitiem en bijbels. Het was ook niet nieuw in de kerkgeschiedenis. In de 8e eeuw na Christus woedde er een hevige strijd tussen voor- en tegenstanders van beelden in de Oosterse kerk. Uiteindelijk viel er een beslissing ten gunste van beelden. Het Concilie van Nicea (787) sprak uit dat goddelijke aanbidding (latreia) van beelden niet geoorloofd was, maar dat vroom eerbetoon (proskynesis, d.w.z. knielen, buigen) wel was toegestaan.
In het Westen werd deze uitspraak lang niet overal instemming ontvangen. Keizer Karel de Grote b.v. verklaarde zich ertegen. Hij weerde de beelden uit de kerken. Het bezit van beelden in woonhuizen stond hij wel toe, maar ook daar mochten ze niet vereerd worden. Toch heeft zijn verzet weinig uitgehaald. Vanuit Rome werd de beeldenverering gestimuleerd, zodat die zich, ook in de kerken, snel doorzette. Theoretisch bleef men vasthouden aan de uitspraak van Nicea, maar in de praktijk van het godsdienstige leven waren latreia en proskynesis niet uit elkaar te houden en raakten ze maar al te zeer verstrengeld. Dat de Reformatie daartegen in verzet kwam, was volkomen terecht.
Nu had die verering slechts betrekking op een deel van de beelden in de kerken, nl. op de beelden van Christus, van Maria en van de heiligen. Daarnaast bestond een andere categorie afbeeldingen in de kerken: die van bijbelse voorstellingen. In deze afbeeldingen werden episoden uit het Oude en Nieuwe Testament, met name ook uit het leven van Jezus, aanschouwelijk voorgesteld. Deze categorie kan worden aangeduid met de uitdrukking: 'boeken der leken'. In de gereformeerde traditie werd ook deze categorie afgewezen met een beroep op het tweede gebod (zie Zondag 35 van de Heidelbergse Catechismus).
We moeten echter constateren, dat men op dit punt de bedoeling van het tweede gebod niet heeft onderkent.

Representatie

Het tweede gebod moet – evenals alle bijbelwoorden – gelezen worden tegen de achtergrond van zijn ontstaanstijd. In de oud-oosterse wereld representeerde het beelde de afgebeelde. Het stelde hem tegenwoordig. Waar het beeld was, was de afgebeelde zelf.
Een prachtige illustratie daarvan kunnen we ontlenen aan de geschiedenis van Egypte. Van oorsprong bestond Egypte uit twee rijken: Opper-Egypte en Beneden-Egypte. Na de eenwording ontstond er nogal eens wrijving tussen deze beide delen. In de tijd dat de Farao's hun zetel in Boven-Egypte hadden, was het in het Zuiden vaak roerig, totdat een Farao op het idee kwam een beeld van zichzelf in Beneden-Egypte te laten plaatsen. Toen dat gebeurd was, werd het er rustig. Hij was er nu immers zelf aanwezig. Dat beeld stelde hem daar tegenwoordig. In zijn beeld was hij persoonlijk ter plekke. Datzelfde kan ook gezegd worden van de godenbeelden: die stelden de godheid tegenwoordig.
Het tweede gebod bindt Israël op het hart: de God van Israël laat zich niet door mensen tegenwoordig stellen. En wel om twee redenen, zegt de bijbel. De eerste is: het kàn niet. Het is onmogelijk. Een mens is daartoe niet bij machte. En als tweede reden noemt de bijbel: God zelf heeft al een beeld van zich gemaakt. Hij heeft zichzelf al tegenwoordig gesteld in een beeld, nl. in de mens.
De mens als beeld van God is Gods representant op aarde. In de mens is God present op aarde. Daarom valt het gebod om God lief te hebben samen met het gebod om de naaste lief te hebben.
Die twee geboden zijn identiek, zegt Jezus. Wie zijn naaste (Gods beeld) niet liefheeft, heeft God niet lief.

Manipulatie

In de oud-oosterse gedachtenwereld geeft het beeld ook een zekere macht over de afgebeelde. Het maakt hem manipuleerbaar. Door middel van het beeld kun je hem in zekere zin naar je hand zetten. In het beeld is hij hanteerbaar geworden. Zo dacht men b.v. dat men zijn vijand onschadelijk kon maken door een kleipoppetje dat hem representeerde te doorpriemen met naalden of stuk te gooien. Door middel van een beeld kon je je vijand letterlijk maken en breken. Als tegenwoordig tijdens demonstraties poppen van staatshoofden in brand worden gestoken, hebben we daarin nog te maken met een overblijfsel van die oude magische praktijken.
Volgens deze gedachtengang kon men ook een godheid door middel van een beeld naar zijn hand zetten. Men ervoer de godheid als een grillige, onberekenbare, numineuze macht die het leven van de mens onverhoeds kon bedreigen en vernietigen. En deze woeste bergstroom die alles in een vernietigend geweld meesleurt, werd door middel van een beeld gekanaliseerd en teruggebracht tot proporties die voor de mens hanteerbaar waren.
Het ging in zo'n beeld niet om een goed gelijkend portret van de godheid. Toen Israël in de woestijn een gouden kalf maakte, was er niemand die dacht, dat de HERE er zo uitzag. Door de majesteitelijke verschijning van Jahwe op de Sinaï zat de schrik voor hem er diep in. Bovendien was Mozes, de buffer tussen God en henzelf, niet teruggekeerd van zijn ontmoeting met deze huiveringwekkende God. Daarom moest er iets gedaan worden om die levenbedreigende goddelijke macht in te tomen. Dat probeerden ze te doen door middel van het gouden kalf. Dat was niet bedoeld als een portret van Jahwe, maar het was het symbool van diens tomeloze fertiele grilligheid. Die werd door middel van dit beeld beteugeld en hanteerbaar gemaakt. In dit beeld hadden ze nu, zoals ze het zelf typeren, een god die voor hen uit zou gaan (Ex. 32:1). Jahwe had dat al gedaan in de wolk- en vuurkolom. Maar daarop hadden ze geen enkele invloed kunnen uitoefenen. Het tijdstip voor vertrek en voor een rustperiode, evenals de route werden uitsluitend door Jahwe bepaald. Ze konden op geen enkele wijze zelf bijsturen. Het gouden kalf bracht daar verandering in. Het moest gedragen worden. En dat betekende dat zij zelf tijden en route konden bepalen. Via dit beeld hadden ze ineens een flinke vinger in de pap.

Jahwe is niet te dirigeren

Het kalf representeerde Jahwe. Het stelde Hem tegenwoordig (dachten ze!). Zijn aanwezigheid was daarmee gegarandeerd, maar kon hen niet meer voor onaangename verrassingen plaatsen. Ze hadden grip op Hem gekregen. Zijzelf konden nu bepalen wanneer en waarheen Hij voor hen uit moest gaan. God kon gedirigeerd worden.
Die achtergrond speelt ook mee bij de processies waarin godenbeelden werden meegedragen. In de oud-oosterse wereld waren die processies een bekend verschijnsel. In Babel b.v. werd het beeld van Mardoek, samen met een groot aantal beelden van andere goden, tijdens het nieuwjaarsfeest in processie naar een plaats buiten de stad gedragen om daar de overwinning op de machten van de chaos te bevechten. Daarna werd hij als overwinnaar, opnieuw in een processie, naar de stad teruggebracht. En tijdens een grote droogte werden godenbeelden in processie om de uitgedroogde akkers heen gedragen. En ook tijdens veldtochten werden godenbeelden meegedragen.
Zo werden de goden door middel van hun beelden gedirigeerd en gemanipuleerd. Ze werden voor het karretje van de mens gespannen. En dat probeert Israël door middel van het gouden kalf met Jahwe te doen. En 1 Sam. 4 vertelt, dat Israël meende door middel van de ark Jahwe te kunnen manipuleren. Ze dachten Hem te kunnen hanteren als hun onoverwinnelijke wapen tegen de Filistijnen. Ook de roomskatholieke processies hebben dezelfde dirigistische achtergrond. Het ronddragen van beelden van heiligen en van Maria, van crucifixen en van de geconsacreerde ouwel – soms tijdens een droogte om verschroeide akkers heen, maar ook bij andere gelegenheden – staat eveneens in het kader van de manipulatie.
Het tweede gebod richt zich tegen elke poging van de mens God manipuleerbaar te maken. In een wereld waarin het schering en inslag was te pogen de godheid door middel van een beeld hanteerbaar te maken, zegt God in het tweede gebod: Ik tolereer zulke pogingen niet. Ik laat Me niet voor menselijke karretjes spannen en ben niet te dirigeren.

Lege badkuip

Dat is de betekenis van het tweede gebod. Met andere woorden: het gaat in dit gebod niet om een algemeen verbod van godsdienstige beeldende kunst. Het weergeven van bijbelse taferelen, in of buiten een kerkgebouw, wordt er op geen enkele manier door geraakt. Toch heeft de gereformeerde traditie het tweede gebod wel gelezen als een verbod om bijbels onderricht te geven met behulp van beelden. Gezien in het raam van de strijd tegen de diepgewortelde beeldencultus is dat wel te begrijpen. Maar men is er niet aan ontkomen met dat vuile badwater ook het kind weg te gooien.
Die, wat de beeldende kunst betreft, lege badkuip heeft eeuwenlang het aanzien van de kerkgebouwen in de gereformeerde wereld gestempeld. Het klimaat was daar niet gunstig voor beeldende kunst die zich met de bijbel bezighield. Afgezien van enkele uitzonderingen was daar ook geen markt voor.
Wat de gemiddelde gereformeerde kerkganger vóór de tweede wereldoorlog, niet in de kerk, maar thuis of op school, aan bijbelse voorstellingen te zien kreeg, bestond uit kinderbijbel-illustraties, een prent over de brede en smalle weg en enkele school-wandplaten over bijbelse onderwerpen. Zelfs zondagsschoolplaatjes droegen slechts bij uitzondering afbeeldingen die iets te maken hadden met de erop afgedrukte bijbeltekst. Het enige wat daarnaast nog binnen je bereik kon komen, waren gravures van Gustave Doré. Ik herinner me dat ik als kind bij mijn grootmoeder thuis urenlang kon zitten bladeren in een zware, massieve statenbijbel met koperen sloten, die doorschoten was met gravures van deze Fransman.
Maar in de kerkgebouwen vond je niets van dat alles. Hooguit waren er met gekleurde stukjes glas enkele meetkundige figuren in de kerkramen aangebracht. Wanneer je als kind eens in een dergelijk kerkgebouw kwam, keek je je ogen al uit! Dat had allemaal te maken met die verkeerde gevolgtrekking uit het tweede gebod en met de stelling dat beelden stom zijn en dat God zijn christenen niet door stomme beelden wil onderwezen hebben. Beelden zijn niet geschikt om de bijbelse boodschap over te dragen, meende men (in de calvinistische kringen). Toch was men niet helemaal consequent. Bij een dergelijke stellingname gaan natuurlijk ook illustraties in kinderbijbels al over de schreef. Er vonden dan ook regelmatig discussies plaats over de vraag of de afbeeldingen op zondagsschoolplaatjes al of niet de bijbeltekst die erop stond, moeten illustreren. Doorgaans werd die vraag negatief beantwoord. Maar bij kinderbijbels, en soms toch ook bij zondagsschoolplaatjes, bleek het leven sterker dan de leer.
(wordt vervolgd)

R.R.Ganzevoort, Wormerveer

Jongeren en Secularisatie

Evangelisatie in een onkerkelijke wereld

Secularisatie – een mooi woord voor een minder mooie zaak. Het gaat om het verschijnsel van de leeglopende kerk. Een ontwikkeling die belangrijke maatschappelijke gevolgen en oorzaken heeft. Daar kun je uitgebreid op ingaan, maar de secularisatie is in de eerste plaats een zaak die de kerk en de gelovigen aangaat. En de jongeren in de kerk, want zij zijn het die het meest direct daarmee te maken krijgen. Hoe heeft de kerk gereageerd op de ontkerkelijking, en wat doen we er aan?

De eerste reactie van de kerk op de secularisatie was fel. De kerk zag in de wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen een directe aanval van de duivel, en die moest worden afgeslagen. Wetenschappers die nadachten over het heelal en veronderstelden dat niet de zon om de aarde draait maar omgekeerd werden als ketters veroordeeld. De kerkelijke leiders gingen er van uit dat ze de secularisatie konden tegenhouden door haar simpelweg te verbieden.

Verzuiling

In de loop van de eeuwen werd echter duidelijk dat de ontwikkeling niet te stoppen was. Er ontstond een groeiende groep mensen die niet meer automatisch aannam wat de kerk zei. Zij verlieten de kerk dan ook en gingen een eigen weg, meestal zonder geloof. Toen men in kerkelijk Nederland zag dat die ontkerkelijking doorzette probeerde men te redden wat er te redden viel. De kerk deed dat onder meer door niet meer de leiding van de hele samenleving op te eisen, maar binnen die samenleving een eigen *zuil* te bouwen: eigen scholen, eigen verenigingen, een eigen politieke partij en omroep. De samenleving versnipperde in verschillende zuilen, maar binnen de eigen zuil had de kerk het tenminste nog voor het zeggen. Daar was het christelijk, veilig en bekend. ,,In het isolement ligt onze kracht''. Het zal je duidelijk zijn dat er hierdoor wel wat opgefokte toestanden ontstonden: Japie mag niet met het buurmeisje spelen want haar ouders zijn 'rood'.
We ontkomen er in ons land niet aan on samen te leven en te werken met andere mensen dan alleen je geloofsgenoten. Ook dit isoleren bleek geen echt antwoord op de ontkerkelijking.

Christelijk Eiland

Op dit moment zijn er drie soorten reacties op het probleem van de ontkerkelijking te onderscheiden. Alle drie hebben ze een eigen variatie op dezelfde Bijbelse gedachte: *wel* **in** *de wereld, niet* **van** *de wereld* (Johannes 17:16-18). De eerste reactie luidt: wij zijn niet van de wereld en dus ook niet in de wereld. Wie dat zegt trekt zich gauw terug op zijn christelijk eilandje en zoekt naar een nieuwe of oude zuil. Een overdreven voorbeeld is de 'gereformeerde geitenfokvereniging', en wee je gebeente als je met een vriend(in) van buiten je eigen kerk komt aanzetten. Maar laten we eerlijk zijn: heel vaak zijn we zelf net zo bezig.
Veilig in je kerk, jeugdvereniging, jeugdsoos, omgaan met mensen die toch al hetzelfde denken als jij. Je eigen kerk, school, omroep, partij enzovoorts. En alles goed en wel, het geeft herkenning en bescherming, maar sta je dan nog wel *in* deze wereld?

Meedoen

De tweede reactie luidt: wij zijn in de wereld en dus ook maar van de wereld. Je doet mee met (bijna) alles wat er te koop is, en er is nog maar heel weinig verschil met niet-christenen. Nu al is het zo dat de meeste christenen naar dezelfde TV-programma's kijken als niet-christenen, tot en met de Pin-Up-Club! Of kijk maar eens naar het moderne christendom dat vaak zo verrassend veel weg heeft van het humanisme zonder God.
Wijzen met het vingertje is makkelijk, maar vaak doen we hetzelfde. In muziekstijl, kleding, gedrag en denken lijken we als twee druppels water op onze niet-gelovige klasgenoten, collega's, vrienden, buren.
Denk maar eens aan je normen op het gebied van sexualiteit. Zoek je daar echt naar wat God van ons vraagt of vind je het belangrijker wat je zelf prettig vindt en wat je vrien(inn)en denken? Geen makkelijke vragen om te beantwoorden, maar misschien wel een duidelijk voorbeeld van hoe we worden beïnvloed door de wereld om ons heen. Is dat verkeerd? Niet zonder meer, maar ben je nog wel anders? Maakt geloven nog verschil uit in het leven? Is Jezus de Heer over je hele leven of alleen over je kerkgang en de normen die je aan anderen oplegt?

Spanning

Er is nog een derde reactie. Die probeert de spanning vast te houden: Midden in deze wereld staan, en toch helemaal anders zijn. Dan probeer je echt in deze wereld te leven en om te gaan met mensen om je heen (een voorwaarde om te kunnen getuigen), terwijl je toch niet opgaat in de wereld, omdat je iets anders hebt, omdat je anders bent! Je houdt vast wat je gelooft en wilt dat uitdragen, maar dat doe je in de taal en de vormen van de mensen om je heen, want je wilt dat ze het begrijpen. Die nieuwe taal betekent bijvoorbeeld dat heel veel de vraag gesteld wordt wat je er aan hebt. Het kan wel waar zijn, maar wat heb je er aan? Pas als je dat kunt laten zien in je eigen leven kun je getuigen in deze tijd. Los de waarheid verkondigen werkt niet meer; je moet de waarde voor je eigen leven laten zien: voorleven hoe blij je bent met je God.

Vriendschaps-evangelisatie

Dat gaat natuurlijk niet vanzelf. Je zult moeten investeren in je relaties om daar te kunnen laten zien wat geloven voor jou betekent. Snelle evangelisatie past daar niet bij. Maar wel kun je aan vriendschappen bouwen en nieuwe vriendschappen leggen om daarin te laten zien wie de Here Jezus is. Dat is een evangelisatie-vorm op de lange termijn waar de gemeente bij nodig is. Geloven in je eentje houd je niet vol omdat er dan niemand is die het voorleeft. Maar als je gemeente een 'voorleefgemeenschap' is, dan kan dat ook aantrekkelijk zijn voor mensen van buitenaf. Er zal dan wel iets moeten veranderen in de gemeente. We moeten weer durven laten zien wat ons geloof waard is. We zullen weer met elkaar in de gemeente over de drempels heen moeten en durven uiten en beleven. Ik denk dat er vaak een enorme angst is om iets van geloof en emoties te uiten. Helaas!
Kun jij daar iets aan doen? Je kunt beginnen zelf te praten over geloven. Op de Jeugdvereniging, bij godsdienstlessen, en vooral ook thuis. Als je ouders niet durven te praten over de Here God, vraag er dan naar! Vraag maar eens aan je dominee, ouderlingen, oude en jonge gemeenteleden waarom ze nu eigenlijk geloven en wat dat voor ze betekent. Ga maar aan het werk om

met mensen in de gemeente relaties op te bouwen zodat daaruit een 'voorleef-gemeenschap' kan ontstaan.
Kortom: als je de secularisatie echt serieus wilt nemen dan zul je je met je hele leven moeten inzetten om te laten zien dat het zin heeft om te geloven. Je geloof moet doorwerken in je hele leven, en alleen als je laat zien wat dat voor jou betekent kunnen mensen om je heen zien dat het de moeite waard is om in God te geloven. Er is dus geen simpele methode om snel mensen tot geloof te brengen; getuigen betekent dat je zo aan je eigen geloof werkt dat dat uitstraalt naar buiten toe.

Moeilijker

Door de hele secularisatie is evangelisatie misschien wel moeilijker geworden: veel jonge mensen weten niets meer af van het christelijk geloof, en zelfs jongeren uit de kerk lijken te vervlakken. Je kunt als je iets vertelt er niet meer van uit gaan dat ze bepaalde zaken wel weten. Bovendien zijn er zoveel alternatieve geloofsmogelijkheden dat het arrogant klinkt als je denkt dat jouw manier van geloven de enige of de beste is. Maar als jij nu eens overtuigd bent van de unieke waarde van de God van de Bijbel en als je met God een levende relatie hebt, dan kun je laten zien wie Christus is. Natuurlijk, de invloed van de kerk is kleiner geworden, en dat is jammer want het gaat betekent dat er steeds meer gebeurt dat tegen God in gaat. Het heeft ook een goede kant, want allerlei kerkelijke machtsmisbruik is ook verdwenen, en wie nu bij de kerk blijft kiest daar vrij bewust voor. Maar boven alles: Het mag ons er niet om gaan hoeveel macht we hebben. Het gaat ons om het dienen van de Here Jezus en om het behoud van onze naaste. Als jij God dient met je hele leven zal dat opvallen midden in een wereld die steeds Godsvijandiger wordt. Dan laat je echt zien wat het is om midden in de wereld te staan en toch heel anders te zijn. Een hart in de hemel en twee voeten stevig op aarde.

Om verder te praten:

** Welke twee vroegere en drie eigentijdse reacties worden er besproken in het artikel? Welke spreken jou wel/niet aan en waarom? Hoe reageert men over het geheel in jouw gemeente?*

** Wat vind jij: moeten we ons afzijdig houden van de wereld? Zo ja, kun je dan nog iets van de boodschap van de Here Jezus verkondigen? Zo nee, hoe voorkom je dan dat je in de wereld opgaat?*

** Wat is volgens jou het belangrijkste onderdeel van de boodschap van de kerk? Wat moeten we hoe dan ook aan mensen doorgeven?*

** Wat betekent geloven voor jou? En voor je ouders? Weten jullie dat van elkaar? Durven jullie over de waarde van het geloven te praten?*

** Hoe zouden we in deze tijd het evangelie het beste kunnen uitdragen? Hoe kun je je eigen vrienden laten zien wat het geloof voor jou betekent?*

Margreet Maljers-Kroes, Alkmaar

Tussen kerk en keuken

''Nee'', zei mijn buurvrouw toen ik haar een kop koffie wilde inschenken, ,,ik heb mijn eigen eikenbladkoffie bij me. Ik ben maar weer eens op de gezonde toer gegaan. ,,Ze zette een potje voor zich op tafel met bruinig poeder en ik haalde gewillig kokend water voor haar. Even later zaten wij, zij gezond en ik ongezond achter een kop koffie.
''Weet je wat ook zo gezond is? Huilen''. Uit de krantebak haalde ik een artikeltje, dat uitgebreid voorlichting gaf over deze vochtige bezigheid. ,,Ik kan moeilijk meteen beginnen'' lachte ze. ,,Nou... vooruit, bedenk nu eens iets waarom je huilt, dat is goed voor je hart'' drong ik aan.
''Ik huil als ik woedend ben en als ik een bus kinderen met schoolreisje zie gaan'', bedacht ze. ,,Die lachende en blije gezichten van die kinderen, dat vind ik wel zo aandoenlijk! En als Johan tegen me snauwt...''
''Nou?''vroeg ik.
''Dan snauw ik terug'', zei ze koel.
''Foei'', zei ik afkeurend'', slecht voor je gezondheid''.
''Bij mijn vriendin Els schieten de tranen in de ogen als het draaiorgel voor de Hema speelt'', borduurde ze verder. Typisch he?''
Ik vond het een aardige gedachte. Hoewel een draaiorgel voor de Hema geen zoden aan de dijk zet, want je kunt je moeilijk in de drukste winkelstraat van Alkmaar overgeven aan een langdurige huilpartij. Dat speelt trouwens in veel situaties. Tranen komen niet als het uit komt. Bij voorbeeld als de kamer rustig is, de kinderen naar bed zijn, een mooi muziekje op de achtergrond voor een plezierig huilerig sfeertje zorgt en je verzekerd bent van een schone zakdoek en een troostende arm. Op de een of andere manier overvalt een huilbui je op de meest ongelegen momenten. In de kerk bij voorbeeld. Is U dat al eens opgevallen? Als het jezelf een paar keer gebeurd is dat je met moeite je tranen inhield, herken je bij anderen dat starre hoofd rechthouden, het vooral niet opzij kijken en het ingehouden neussnuiten. Ook al heeft men alle reden om te huilen, toch vindt vrijwel iedereen het vervelend, om het openlijk te doen.
Eigenlijk is dat vreemd. Die schaamte bedoel ik. Want het is de normaalste zaak van de wereld, dat op een plaats waar het gaat om het meest wezenlijke van het bestaan, de dingen die je werkelijk verdriet doen, op je afkomen. En waarom zou je jezelf dan geen tranen toestaan.
Het verlies van iemand die je lief was... Eenzaamheid....Het gemis van kinderen....vult u verder zelf maar in. Ach, iedereen heeft wel een brok pijn ergens zitten, half en half verstopt, dat door een tekst of psalm weer naar boven komt. Psalmen en gezangen hebben die eigenschap bij uitstek. U moet maar eens vragen aan uw kerkelijke zusters bij welke psalm of lied ze natte ogen krijgen. Gegarandeerd, dat ze vrijwel moeiteloos een vers kunnen noemen. Als we de gêne over onze tranen nu eens kwijt raakten, zouden we een heel stuk verder zijn. Zo gezond voor ons ook!
Mijn buurvrouw was uitgemijmerd over haar vriendin. Ze had haar koffie op en vertrok naar de eigen werkvloer, haar eikenbladkoffie in de ene hand en het stukje van de krant in de andere. ,,Ga maar eens mee naar de kerk....Ook heel goed voor je'', riep ik haar achter na.
Ze lachte en zwaaide met de krant. ''Dat staat hier niet in''. ,,Klopt ...Dat staat weer ergens anders'', gaf ik toe.

L.J. van der Herberg, Krommenie

Culturele en godsdienstige veranderingen in Nederland 1966-1987

Het Sociaal en Cultureel Planburo (SCP) publiceert elke twee jaar een dik boek onder de titel 'Sociaal en cultureel rapport'. In september 1988 verscheen de laatste editie.
Onder allerlei sociale en culturele verschijnselen die behandeld worden valt ook 'godsdienst'.
Aan de hand van op zich betrouwbare enquêtes wordt vastgesteld hoe de opinie van de bevolking zich in de loop der jaren ontwikkelt. Veel vragen van deze enquêtes werden ook al in 1966 gesteld.
Met de cijfers tot en met 1987 is het mogelijk om een beeld te geven van de veranderde opvattingen in de laatste twintig jaar: bijvoorbeeld over geloof, opvoeding en maatschappij. Hier volgt een selektie van de onderzoeksresultaten.
Niet iets om opgewekt van te worden.
Maar misschien zijn er ook enkele lichtpuntjes.

Wel geloof maar minder moraal

De belangrijkste verandering in opinies is opgetreden tussen 1965 en 1975.
Zoals het Ned. Dagblad terecht opmerkt (17.9.88): ,,Kennelijk heeft zich aan het eind van de jaren zestig in ons land een diep ingrijpende geestelijke omslag voltrokken''.
Hierbij kan gedacht worden aan de Provo's, studentenrellen en allerlei andere verschijnselen, die de omslag markeerden. De laatste jaren veranderen de percentages niet of nauwelijks meer. Er heerst nu in Nederland een *gestabiliseerd toegeeflijk klimaat*, ook onder kerkleden, wat betreft o.i. belangrijke zaken. Er mag van de meeste mensen erg veel.
Als 'wij' daar anders over denken dan behoren we tot een duidelijke minderheid in Nederland.
Twintig jaar geleden stonden we hierin niet alleen.
Ik vraag me af of men zich wel voldoende realiseert in onze kring wat dit betekent:

a) In hoeverre zijn we zelf ook veranderd?
b) Welke consequenties heeft het voor evangelisatie?
c) Heeft het invloed op onze eigen informatievoorziening?
d) Hier worden onze kinderen mee geconfronteerd als er opinies uitgewisseld worden op school en op straat.

Puntsgewijs volgen hier de belangrijkste verschuivingen, die te lezen zijn in bijgaande tabellen met percentages en jaartallen.

Godsdienst en maatschappij
Politiek, omroep, vakvereniging, sportvereniging en school, moeten volgens de meeste mensen los staan van godsdienst (65-95% vindt dit). Twintig jaar geleden zag ruwweg de helft van de bevolking nog iets in de godsdienstige invloed op deze activiteiten (behalve sport en vakvereniging).

Kinderen: geloof en relaties
De meningen over het gedrag en de voorkeuren van de eigen kinderen zijn sterk verschoven.
Onder kerkleden is, in meerderheid al geen bezwaar meer tegen het trouwen met iemand die een ander geloof heeft.
Ook de keuze voor een mindere godsdienstige richting ontmoet hij bij ouders steeds minder bezwaar. 43% van de kerkleden (was 14% in 1965) heeft ook geen enkel bezwaar meer als het kind voor zichzelf zou uitmaken ,,geheel niet te geloven''. Toch mag maar ruim 50% van de kinderen zijn ouders met jij aanspreken. In het algemeen vindt men samenwonen voor het huwelijk en als homosexueel of lesbisch paar of in een LAT-relatie geen probleem (60-70%). 94% van alle Nederlanders vindt dat men homosexuelen vrij moet laten om te leven op hun eigen manier. Negen jaar geleden was dit nog 65%.

Bidden
Kerkleden blijven wel geloven in een leven na de dood en het bestaan van de hemel (74-87%).
Niet veel meer in de hel 40% (was 69% in 1966), in de duivel 53% (73%) en in het bestaan van Adam en Eva 55% (73%); 64% ziet de Bijbel nog als Gods woord (was 77%).
Het blijft volgens de meeste kerkleden zin hebben om voor zichzelf te bidden (83%).

Buren
Eén van de weinige maatschappelijke verschijnselen waarin men niet 'makkelijker' wordt is ,,de acceptatie van mensen van een ander ras als buren''. Nog maar de helft heeft daar ,,geen enkel bezwaar tegen'', dit percentage is eens 86 geweest (in 1966). Het ,,hangt er steeds meer vanaf'' of men dit accepteert. Een kwart vindt het minder prettig.

Gelijke kansen
Een aantal enquêteresultaten kunnen misschien positief uitgelegd worden. In vergelijking met 1970 zeggen in 1987 meer mensen dat het zowel voor jongens als voor meisjes belangrijk is een goede schoolopleiding te krijgen en dat ze even vrij of onvrij opgevoed moeten worden.
In 1985 waren er nog meer voorstanders op deze punten.
Dramatisch daalde het aantal mensen dat vindt dat gehuwden over het algemeen gelukkiger zijn dan ongehuwden, van 60 naar 21%. Hoe kan men dit in 1965 toch zo sterk gedacht hebben? Bijna de helft vindt nu ook echtscheiding toelaatbaar bij een slecht huwelijk (ook als er nog kinderen thuis wonen). Slechts 12% had deze mening in 1965.
Parallel loopt de score op ,,hoe langer getrouwd, hoe meer waardering voor elkaar, van 75% in 1965 naar 36% in 1987.
Kerkleden zijn het in toenemende mate (gelukkig) *oneens* met de stelling dat ,,de bestaande maatschappij overeenkomt met Gods wil'' (van 21 naar 62%). Met het niet ,,overlaten van beslissingen over zijn lot aan God'' loopt het niet zo snel als met de maatschappij, (van 19 naar 44%).

Gezond
Uiteindelijk vindt men een goede gezondheid het allerbelangrijkste in het leven (57%) veel belangrijker dan een goed huwelijk (17%), dat in 1966 nog even belangrijk was als een goede gezondheid. Een sterk geloof daalt qua belangrijkheid van 15 naar 6% in deze twintig jaar.
Kortom:
Als korte samenvatting zijn de volgende tendenzen waarneembaar:

- Politiek, Omroep, Vakvereniging, Sportvereniging, School moeten los van godsdienst.
- Geen bezwaren meer tegen trouwen met iemand van een ander geloof, samenwonen voor het huwelijk in welke relatie dan ook.

- Nog wel een beetje problemen met buren van ander ras en niet tutoyeren van ouders door kinderen.
- Bij kerkleden wel geloof in: de hemel en leven na de dood, Bijbel als Gods woord en nut om voor zichzelf te bidden, maar niet evenveel geloof in hel en duivel.
- Realistisch over het feit dat geluk niet afhankelijk is van al of niet getrouwd zijn; tolerant t.o.v. echtscheiding en slechts een derde gelooft dat partners elkaar meer gaan waarderen naarmate het huwelijk langer duurt.
- Gelukkig minder defaitistisch over zijn eigen lot en de bestaande maatschappij in relatie tot Gods wil.
- Een goede gezondheid is belangrijker dan ooit: geluk = gezondheid?

Of je gezond kunt blijven en gelukkig bij het praktizeren van deze nieuwe morele normen is de vraag (die niet gesteld is).

Sociaal en cultureel rapport 1988

Zaken die men *het belangrijkst* vindt *in het leven*	*1966*	1970/1975	1987
– een goede gezondheid	35	44	57
– een goed huwelijksleven	35	27	17
– een sterk geloof	15	9	6
Relatie tussen *godsdienst en organisaties*			
– politiek en godsdienst los van elkaar, ja	58 (46)	70 (58)	72 (56)
– omroep moet uitgaan van godsdienst, ja	42 (57)	23 (33)	20 (35)
– vakvereniging moet uitgaan van godsdienst, ja	33 (46)	19 (27)	15 (25)
– sportvereniging moet uitgaan van godsdienst, ja	24 (33)	9 (13)	5 (9)
– sturen kind naar basisschool op godsdienstige grondslag, ja	55 (78)	41 (59)	35 (63)
( ) = antwoorden van kerkleden alleen			
'Geloof' *(alleen kerkleden)*			
gelooft wel in leven na de dood	83	74	74
gelooft in bestaan van de hemel	94	84	87
gelooft in een hel	69	50	40
gelooft in een duivel	73	55	53
gelooft in bestaan van Adam en Eva	73	50	55
ziet de Bijbel als Gods woord	77	67	64
het heeft zin om voor zichzelf te bidden	90	83	83

Sociaal en cultureel rapport 1988

	1965/66 %	1970 %		*1987* %
Kinderen (kerkleden)				
Geen enkel bezwaar als dochter zou willen trouwen met iemand van een ander geloof	25	59		62
Geen enkel bezwaar als kind een geheel andere godsdienstige richting zou kiezen	22	40		51
			1983	
Geen enkel bezwaar als kind voor zichzelf zou uitmaken geheel niet te geloven	14	28	45	43
Allen			*1980*	
keurt samenwonen voor het huwelijk goed	–	–	60	74
keurt samenwonen van homoseksueel of lesbisch paar goed	–	–	44	61
keurt LAT-relatie goed			56	70
Homosexuelen moet men	1968		*1975*	
zoveel mogelijk vrijlaten om te leven op hun eigen manier	64		83	94
geen enkel bezwaar tegen mensen van ander *ras* als naaste buren	86		60	52
– minder prettig	12		25	26
– hangt ervan af	2		12	21
Ik ben er voor dat kinderen hun ouders met *jij* aanspreken	31	48		54
jongens en meisjes van 18 jaar mogen alles lezen	48	72		85
Allen				
een vrouw moet abortus uit kunnen laten voeren als zij dit wenst				
mee eens	–	43		43
euthanasie moet mogelijk zijn	40	–		54

Positieve ontwikkelingen?

	1965	1970/ 1975		1987
Allen	%	%		%
Voor een meisje is het eigenlijk toch *niet zo* belangrijk als voor een jongen om een goede schoolopleiding te krijgen	–		*1985*	
– sterk mee oneens –		26	(44)	39
Jongens kun je nu eenmaal in het algemeen wat vrijer opvoeden dan meisjes – sterk mee oneens	–	16	(32)	27
Gehuwden zijn over het algemeen gelukkiger dan ongehuwden – mee eens	60	35		21
Echtscheiding is bij een slecht huwelijk toelaatbaar als er nog kinderen thuiswonen, ja	12	40		48
Naarmate men langer met elkaar getrouwd is, gaat men elkaar steeds meer waarderen – volkomen mee eens	75	57		36
Kerkleden				
De bestaande maatschappij komt overeen met Gods wil – helemaal *niet* mee eens	–	21	57	63
de mens moet beslissingen over zijn lot aan God overlaten – helemaal *niet* mee eens		19	27	44

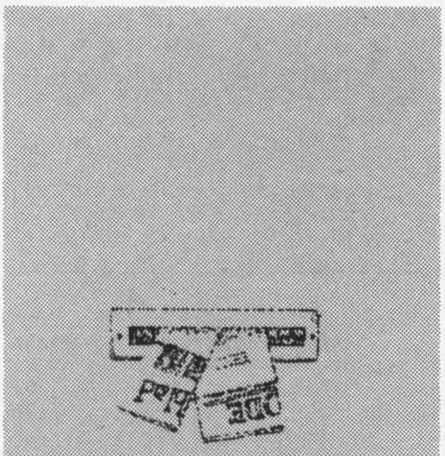

Persschouw

Twee narcissen en een beeld

Het is eind maart. De lente komt met enige aarzeling op gang. De natuur voelt dat de tijd, om uit de ogenschijnlijke doodslaap wakker te worden, daar is. Ook de zon wil vandaag niet achterblijven. De warmte probeert zich duidelijk te doen voelen. Verwachting wordt gewekt. Vult de omgeving. Een ondefinieerbaar gevoel komt aan. Niet uit te leggen. Maar het is er. Verlangen naar meer dan het gewone? Besluit ik misschien daarom de Appelweg in Amersfoort in te slaan?
Het gelawaai van de voortrazende wereld verzwakt. Ik laat het achter mij. De tijd houdt niet langer een wedstrijd tegen zichzelf. Hier heeft de tijd de tijd. Alle tijd. Wanneer ik de auto aan de kant zet en uitstap onderga ik dat ook zo. De tijd neemt heel langzaam bezit van me. Ik voel het en verzet mij niet. Ik laat mij meevoeren. Een zachte wind doet de bomen ruisen. De struiken ritselen. Planten aarzelend bewegen. Voorjaarsgeuren komen op me af. Verwaaien. Keren terug. Omgeven door dit alles sla ik de bocht om. Het smalle pad begint. Tussen het iele groen, zo onvergelijkelijk met wat dan ook, staan bij elkaar twee narcissen. Vol en open. Ik zie ze. Sta even stil. En herken hun belofte niet. Langzaam ga ik die paar honderd meter. Wat aarzelend. Ik weet wat me aan het einde wacht. Het pad is een holle weg geworden. Het lijkt bescherming te bieden. Desondanks gaat er iets van dreiging door me heen. Voor het oog heeft de natuur het hier voor het zeggen. En toch! Indertijd hebben mensenhanden het doen ontstaan. Wallen moesten worden opgeworpen. Hard werd er gewerkt. Doch niet uit vrije wil. Iedere schep met aarde bracht dat, wat men vreesde, dichterbij. Een beklemmend gevoel probeert de stemming van zoëven op de vlucht te jagen. Vluchten wilden ook zij. De roep naar God zal uit menig hart opgeklomen zijn. Want dit pad leidde naar de dood. Hun dood. Hier werd voelbaar wat het betekent van alle zijden benauwd te zijn. Letterlijk. Waar dit pad eindigt, eindigde menigeen.
Nu wacht op diezelfde plaats wederom een mens. Versteend. Zoals zijn voorgangers zich gevoeld zullen hebben, zo staat hij daar. Wetend dat aan alle leven een einde komt. Aan dat van iedereen. Maar zo snel al? En op deze manier? Houdt het leven dàt in zich verborgen? Gebald zien we de ene vuist. Geopend de andere hand. Is er dan toch verwachting van een leven straks? Of klampt hij zich vast aan die paar vezels die hem nog verbinden met het nu? Nu, dat is vrouw, kind, vriend. Ze zijn er niet. En toch zijn ze er! Hun warmte zal hij missen. Dan recht hij zijn rug. Kijkt de voltrekkers van het onrecht aan. Laat het niet te moeilijk zijn.
Het beeld beeldt uit wat nauwelijks uit te beelden is. Berusting, en toch ook weer niet. Aanvaarding, omdat er geen andere weg is. Eenzaamheid, en toch niet helemaal van alles en iedereen verlaten. Symbool van velen. Van toen. Van langer her. Van nu. Nog steeds. Van hen die geofferd worden op het altaar van het onrecht. De offersteen die nooit verzadigd is. Een nooit genoeg hebbend wezen. Het heeft een naam: mens. Vol van zichzelf. Hij maakt zijn eigen wetten. Neemt daarmee iedereen de maat. Wie aan zijn maatstaf niet voldoet, valt af. Valt neer. Geveld door geweld. Door het onrecht dat zichzelf tot recht verheven wil zien. Grenzeloos wil zijn. En is. Nog immer. Want de 'Cry for freedom' wordt nog steeds gehoord. Nog eenmaal kijk ik die mens aan. Hij ziet me niet. Hij kijkt over me heen. Naar de verte. Naar de toekomst? Ik draai me om en loop de weg terug. Wat hem onmogelijk werd gemaakt, doe ik nu in vrijheid. Ik kom bij de narcissen. Vol en open. Ik zie ze. Sta stil. Herken hun belofte. Bij ons, op Walcheren, noemen ze deze bloemen Paaslelies. Getuigen van Pasen. Getuigen van de opstanding. Van leven. Eeuwig leven. En ik geloof!

P. Janse

Dit poëtisch getinte stuk proza kwamen wij tegen in het 'HERVORMD WEEKBLAD'. Meditatie vormt een welkome voedingsbodem voor associaties. Men gaat verbindingslijnen zien of verbindingslijnen trekken. Zo brengt men een duidelijke boodschap over. Maar het leven verkilt voelt men de adem van de dood. Waar het leven verstilt, krijgt de vrucht kans te rijpen.
Overdenking na Pasen betekent geen pas op de plaats, maar zich laten meenemen door de beweging van het eeuwige Koninkrijk. Het open graf van Christus op de Paasmorgen zegt ons: ,,God doet de toekomst open!''

Enschede *O. Mooiweer*

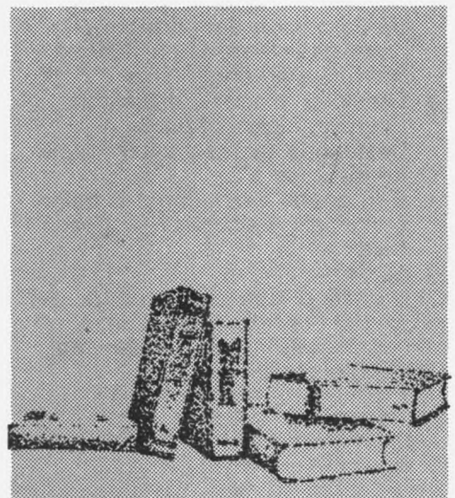

Boekbespreking

H. Algra, Den Helder

Vorig jaar besprak Ds. W.G. Rietkerk in 'Opbouw' het boek 'Als het water bitter is' door Evert van der Poll en Janna Stapert. Van de hand van dezelfde auteurs verscheen onlangs een werkboek dat kan worden gezien als een aanvulling op de eerder genoemde publikatie. De titel luidt: 'Bewaar de aarde'.
Vanuit reformatorische hoek is regelmatig gewaarschuwd voor de gevolgen van de wijze waarop we momenteel met de schepping omgaan (bv. door Goudzwaard, Schuurman, Boersema). Uit de publikaties van Van der Poll en Stapert blijkt dat ook vanuit evangelische zijde heel kritisch wordt gekeken naar onze westerse levensstijl.
Van der Poll en Stapert citeren in hun werkboek de Amerikaanse evangelical Snyder. Hij schrijft dat een eenvoudige levensstijl van de christenen misschien maar een druppel op een gloeiende plaat is, maar toch een belangrijke funktie kan hebben als getuigenis in een wereld waarin rentmeesterschap al lang een vergeten begrip is. Dit betekent ook dat we als christenen schuld moeten bekennen en van daaruit tot inkeer moeten komen in ons dagelijks handelen.
In het werkboek worden hoofdstuksgewijs thema's aangereikt, zoals: konsumptiegedrag, mobiliteit (met 2 prikkelende stellingen over autogebruik en kerkgang), energie, regenwouden, afval, landbouw en voe-

ding, industrie en technologie. Na ieder hoofdstuk volgt ter bespreking een bijbelse bezinning op het thema, alsmede vragen en opdrachten naar aanleiding van het onderwerp.
Maatschappelijke betrokkenheid heeft soms geleid tot eenzijdige politieke prediking met een wetticistisch karakter. Om aan dat gevaar te ontkomen is een diepgaande bezinning nodig over de relatie tussen het geloof in Jezus Christus en onze dagelijkse levensstijl. Die ruimte biedt 'Bewaar de aarde' onvoldoende: de nadruk ligt op ons dagelijks handelen. Wie echter naast dit werkboek kennis neemt van 'Als het water bitter is' zal daarin meer materiaal voor een diepgaande bezinning vinden, vooral in het 5e hoofdstuk (over bekering). Ook de verhouding van christenen tot het Concilliair Proces zou nog eens breder aan de orde moeten worden gesteld (Prof. J.D. Dengerink gaf hier in 'Trouw' van 25 november 1988 een goede aanzet toe).
In het werkboek is een lijst met 'nuttige adressen' op het gebied van de milieuproblematiek opgenomen. Bij (minstens één) van deze adressen meen ik een kritische noot te moeten plaatsen (i.v.m. de invloed van moderne geestelijke stromingen – vgl. New Age – op de werkwijze van deze organisatie).
Ondanks deze kleine kanttekeningen kan ik 'Bewaar de aarde' van harte aanbevelen. Nu steeds meer duidelijk wordt welke schade we aan Gods schepping aanrichten is een bezinning op ons handelen meer dan ooit noodzakelijk. Immers: als christenen behoren we beter te weten. De aarde is uiteindelijk niet van ons. Ook in de wijze waarop we aan Gods opdracht tot rentmeesterschap gestalte geven kunnen we getuigenis afleggen van ons geloof. Dat is in onze tijd hard nodig.

Evert van der Poll en Janna Stapert: Als het water bitter is (176 pagina's; *f* 19,90); Bewaar de aarde (64 pagina's; *f* 9,90). Uitgave: Merweboek, Sliedrecht, 1988.

A. Kadijk, Dronten

Kerkelijke eenheid

Eén en/of apart? Norm en feit

1. Behoren gelovigen één te zijn? (norm) Zijn ze het ook? (feit) In kerken, die trouw willen zijn aan de Bijbel en aan de 3FvE overheerst de mening, dat christenen bij elkaar horen; ze zijn één (door het geloof in Jezus Christus). Christenen zouden dan ook lid van één kerk moeten zijn.

2. En toch apart. Christenen zijn één in het geloof en toch vergaderen ze dikwijls apart. Gelovigen vormen dus in de praktijk vaak geen eenheid. Hoe komt dat? Wat is de oorzaak van die gescheidenheid?

3. Onze visies. Het gebod om één te zijn is glashelder. Toch lukt het maar moeilijk om tot kerkelijke eenheid te geraken. Bij de Gereformeerde gezindheid kunnen we een aantal verklaringen tegenkomen voor de hardnekkige apartheid. Het zijn, dacht ik, altijd onze visies; onze theorieën, die pogingen tot eenheid doen mislukken.

4. Enkele theorieën.
a. Voegt u bij de Gereformeerde kerken (vrijg), want dat zijn Gereformeerde kerken.
Commentaar: Aan deze oproep kleeft het bezwaar, dat niet het ware geloof in Jezus Christus centraal staat.

b. Scheidt u niet langer af van de 'vaderlandse' kerk, maar alleen van dwalingen en van ongelovigen.
Commentaar: Wil de NH-kerk wel onvoorwaardelijk trouw zijn aan de Bijbel en aan de Drie Formulieren van Enigheid?

c. Het maakt toch niet zoveel uit van welke Gereformeerde kerk we lid zijn, want we zijn immers één in geloof?
Commentaar: Van het gebod tot eenheid komt in deze visie weinig meer terecht; de gescheidenheid laten we dan (rustig) voortbestaan.

d. De 'toeeigening des heils' en de bevinding (ervaring) zijn centrale kenmerken van prediking en van geloofsbeleving.
Commentaar: Wordt hier van anderen niet meer gevraagd dan voor confessionele eenheid noodzakelijk is?

e. De geloofswerkelijkheid is er nu eenmaal dat oprecht gelovigen te goeder trouw menen dat hun kerk de juiste koers aanwijst in tegenstelling tot andere kerken.
Commentaar: Het feit, dat ieder de waarheid (in pacht) meent te hebben valt ook in het Contact Orgaan Gereformeerde Gezindte kennelijk te constateren (Opbouw 3-3-1989, bladz.71). De norm: 'Weest één' is dan in de praktijk onbereikbaar. En ook: Is de Bijbel in de uitwerking van dat gebod dan onhelder?

5. Eén en/of apart? Eén (in theorie) èn apart (in de praktijk) mag toch niet langer blijven voortbestaan? Maar één òfapart, omdat er in de Gereformeerde gezindheid geen eenheid zou zijn, lijkt mij ook geen Bijbelse gedachte.
Christenen behoren één te zijn (norm). In de uitvoering van dat gebod moeten we daar toch iets van kunnen opmerken? (begin van gehoorzaamheid).

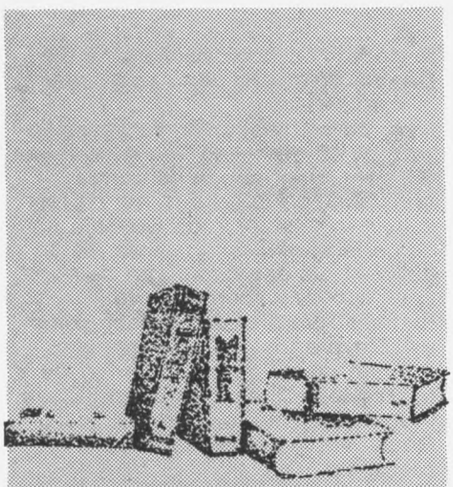

Boekbespreking

J.D. Houtman, Apeldoorn

Deuteronomium (de evangelische wet)
Drs. H. de Jong heeft een studie geschreven over het vijfde boek van Mozes. De stof is eerder behandeld in vervolgpreken en in lezingen voor de E.O.
De twee delen bevatten geen saaie, maar frisse preken, die ons verschillende verrassende vergezichten geven en ons boeien en zeker ook de gemeente van Amsterdam geboeid hebben. Een heel bijbelboek gaat voor je leven. Hij laat ook zien, dat Deuteronomium een schone eenheid is en niet een samengeflanst stukwerk.
Hij wil ons meenemen vanuit de vlakke velden van Moab, waar Mo-

zes zijn toespraak hield naar wat het midden van het O.T. is: het heiligdom, de plaats waar de HERE God op grond van de verzoening, de zegen gebiedt en de leefregels geeft. Hoofdstuk 12 is dan wel het belangrijkste hoofdstuk, dat nl. handelt over 'de plaats, die de HERE verkiezen zal.'
Hij heeft ook getracht het boek Christelijk te lezen, wat hem dacht ik, goed gelukt is. Deuteronomium is herhaling van de wet, zoals de naam van het bijbelboek zegt, (trouwens dat is wel de naam, door de Septuagint, de Griekse vertaling, gegeven, maar niet door Mozes c.s.), hoe het ook zij, Ds. de Jong ziet deze herhaling der wet niet als een zaak van verveling, maar van verdieping en vergeestelijking (toch geen verdamping, integendeel). Die vergeestelijking is de eigenlijke tendens in het boek. Als voorbeeld wordt aangehaald, dat de besnijdenis als rite nergens voorkomt in dit boek, maar wel tot tweemaal toe gesproken wordt over de besnijdenis van het hart, de ene keer als gebod, de tweede keer als belofte.
Ds. de J. ziet het boek ingedeeld als volgt. Eerst een lange inleiding van hst. 1-11. (In tweeën te delen, hst. 1-4 en 5-11). Die zijn de voorbereiding op het eigenlijke wetboek, dat je vindt in de hoofdstukken 12-26. Daarna volgt dan een nabetrachting in hst. 27-34.
Over de verdieping en vergeestelijking bij de herhaling van de wet laat ds. de J. zien, hoe in de eerste hoofdstukken sprake is van de leerschool van Israël in de woestijn en de *generatiewisseling*, door Deut. gebruikt als een *beeld van de noodzaak van de wedergeboorte*. De herhaling van Israëls geschiedenis van Egypte tot aan de grens van Kanaän dient, om tegelijkertijd deze te vergeestelijken. Want het ingaan in Kanaän is het binnengaan van Gods volk in de nieuwe gehoorzaamheid.
Ds. de J. wil met ons oplopen, zodat we een kijk krijgen op de figuur van Mozes als middelaar, die de 'tien woorden' ontvangt en hij wijst ons op de verbreking van het verbond (het verscheuren van het trouwboekje) na de zonde van het gouden kalf en hoe nu de open en argeloze verhouding tussen de HERE en zijn volk indirekt wordt. De twee nieuwe stenen tafels zijn wel een voortzetting van hetzelfde verbond, maar deze worden nu opgeborgen in de ark, ze gaan in een huis, uiteindelijk in de latere tempel. Het verbond wordt een toegeslotenheid. En er komt een hele cultusorganisatie, die komt in te staan tussen God en zijn volk. (dl. 1, pag. 80)
Heel het boek spreekt ook over de verkiezing van Israël, dat gaat naar het land der verkiezing en dat verkiezen is een verkiezing in Christus. Het gaat dan ook om de plaats die de HERE kiezen zal, het heiligdom, waar de verzoening plaats heeft. En op grond van de verzoening is er de zegen en de vreugde.
Ik wil nog wijzen op enkele mooie passages, b.v. op pag. 58 en 59 en 74 over het 'liefdeswoordenboekje van de HERE' en over het 'trouwboekje' en het verscheuren daarvan. Behartigenswaardig is wat hij schrijft over 'de leiding Gods in je leven' (pg. 117 v.v.) en over de grond van de humaniteit (pg.130 v.v.). In deel 2, om niet meer te noemen is mooi, wat hij schrijft over Jezus Christus en de bloeiende Betuwe(pg.81).
Toch heb ik een paar vragen. De Jong laat ons zien, hoe prachtig Deuteronomium gecomponeerd is. Maar zit het boek Deuteronomium werkelijk zo in elkaar? Is dat toch niet de conceptie van de Jong?
Ik weet wel, dat bij hem heel belangrijk is Deut. 12 over de ene plaats, het ene wettige heiligdom. En dat in tegenstelling met de opvatting van ds. Vonk (en Holwerda). Maar afgezien nu van hst. 12, waar het laatste woord nog niet over gesproken is, ik vond wel heel aantrekkelijk de opvatting van Vonk (Holwerda) over de indeling van dit bijbelboek als een verdrag van de Groot-Koning, de HERE God met zijn vazal, Israël, n.a.v. de vondst van de Hethietische verdragen tussen de grootkoningen en hun vazallen. Dan krijg je een andere indeling: een preambule, historische proloog, de verdragsbepalingen (de 'tien woorden' in hst. 5-26), de sancties (27-30) en de beschikkingen over de successie.
De behandeling van de 10 geboden in de verschillende hoofdstukken dan soepel te bezien, zoals V. schrijft, het gaat toch bij al de geboden om de liefde tot God en de naaste. (Vonk, Voorzeide Leer, 1c, pg. 389 v.v., 494 v.v.) Ontkom je dan niet aan gezegdes als ,,het verbond als een dubbeltje op zijn kant'', ,,de twijfelachtigheid van het verbond'' in de hoofdstukken 11 en 27, pag. 94 v.v. b.v.? Het verbond ligt vast in de verzoening, maar is altijd conditioneel, niet in de remonstrantse zin. Er is sprake van de sancties, beloften en dreigingen van het verbond (verdrag) in hst 27 v.v.
Wat de J. opmerkt over het zg. Moabverbond in hst. 29 en 30, betwijfel ik of dit waar is. Deze hoofdstukken zouden latere toevoegsels zijn uit de tijd van de ballingschap. Maar is het zo, dat ,,de ballingschapssituatie er doorheen schemert'', als er in hst. 29:10 v.v. verteld wordt over de vreemdelingen in de legerplaats en over houthakkers en waterputters? Kun je niet eenvoudig denken aan de vreemdelingen, die uit Egypte met Israël meetrokken en aan de Midianieten, die zich met Hobab bij Israël aansloten, Num. 10:29, die knechtenwerk als houthakken en waterputten verrichtten (J. Ridderbos, K.V., Deut. dl. 2)? En is bij de volken , door wier midden de Israëlieten trokken (Deut. 29:16) niet gewoon te denken aan de volken in de woestijn? Staat Moab voor de ballingschap en voor de volken?
Maar als je aan de vernieuwing van het verbond denkt in Moab, vóór het intrekken in Kanaän, is het dan niet veeleer zo, dat de HERE God als de Verbondsgod en Groot-koning, nu Mozes het land niet mag binnengaan, maar sterft, het verdrag, het verbond vernieuwt met Jozua en Israël? (successieverdrag-verbond). Vonk, a.w. pg. 406. De verdragsovereenkomst in duplo bewaard in de ark in het heiligdom, voor elke partij één.
Wat de J. schrijft over Mozes' plaatsvervangend sterven en zijn zoendood vind ik niet zo gelukkig, denk aan Ex. 32:32-24, waar het voorstel van Mozes om uitgedelgd te worden uit het boek van de HERE (verbonds- of levensboek), de plaatsvervanging wordt afgewezen, vs 33. Wat hij over de paus en het pausschap schrijft in verband met Christelijk leiderschap (dl. 1, pg. 150 v.v.) en over de gedenkkwasten met enigszins fallische vorm, daar zet ik een groot vraagteken achter.
Wat de J. schrijft over 'de tien woorden', die ingegrift zijn en door dat ingegrift zijn een blijvend karakter lijken te hebben tegenover ,,de inzettingen, die in natte kalk geschreven zijn'' en dus een voorbijgaand karakter lijken te hebben, dat zal wel waar zijn. Maar het frappeert me wel, dat het Hebr. woord voor inzetting (choq) van het w.w. shaqaq komt, dat volgens Koehler-Baumgartner, ingriffen, graveren betekent. Het gaat om de actualisering van de geboden, maar is er nou zoveel verschil tussen het actueel toepassen van de blijvende 10 geboden en de inzettingen en verordeningen naar later tijd. Gaat de HERE God niet zelf ons voor in de bijbel met de verklaring en toepassing van het vierde gebod. b.v., als Hijzelf in Deut. een andere motivatie geeft of laat geven dan in Exodus? Het vierde gebod gaat met ons mee en lettend op de heilshistorische datum geeft de HERE God het ons in de mond om in de proloog van de tien geboden de uitleiding van de ene kerk van oud en nieuw verbond uit de slavernij van satan en zonde te bezingen als een vervulling van de uittocht van 'onze vaderen' uit het concentratiekamp van Egypte. En dan zingen we van de verzoening door Jezus Christus en zingen het lied van Mozes en van het Lam. En dan vieren we de Dag des Heren, de eerste dag der week, in de christelijke vrijheid, waarbij we genieten, dat het elke dag 'zondag' is!
Bij de andere van de tien geboden zoeken we ook naar wat de welbehagelijke wil van God is t.a.v. de vragen, die zich voordoen. b.v. bij het 6e gebod, (abortus, euthanasie, kernbewapening, doodstraf), 7e gebod (genenonderzoek, trouwen,

samenwonen, homofilie) enz., waarbij de 'inzettingen en verordeningen', ook een rol spelen. En dat terecht naar art. 25 N.G.B., welk artikel ds. de J. aanhaalt. De ceremoniële wetten zijn verouderd, maar hun waarheid in Christus blijft. Intussen gebruiken wij nog de getuigenissen, genomen uit de wet en de profeten om ons in het evangelie te bevestigen en ook om ons leven te regelen, in alle eerbaarheid, tot Gods eer, volgens zijn wil! dl. 2, pag.44.
Al met al een inspirerend boek. Het is mooi uitgegeven in twee handige deeltjes door Kok te Kampen in samenwerking met de E.O.

A. Boshuizen, Grand Rapids

Een impressie uit Grand Rapids

Eén van onze studenten, die vanwege zijn preekkonsent in verschillende van onze gemeentes wel bekend is, kreeg de gelegenheid om gedurende één jaar aan het Theologisch Seminarie van de Christ. Reformed Church in Grand Rapids te studeren en stuurde ons van zijn verblijf aldaar een impressie.

Inmiddels wonen we alweer 5 maanden in Grand Rapids, in de VS. Zoals bekend is Grand Rapids niet zomaar een plaats. Niet alleen heeft president Ford hier ooit gewoond, maar bovenal is het het Jeruzalem van de Christian Reformed Church. Vanuit heel Canada en de VS (en een enkele keer Nederland) komen de mensen hier studeren. Het Calvin College en het Calvin Theological Seminary vormen samen een indrukwekkend complex aan gebouwen en faciliteiten, en daar wordt de opleiding verzorgd van een zeer groot aantal Nederlandse emigranten van de tweede of de derde generatie. Het is boeiend om zoveel mensen tegen te komen met Nederlandse namen. En ook zoveel mensen die het Nederlands nog goed beheersen, hoewel dat laatste wel minder wordt. Het studeren hier is een eigenaardige manier om met mijn Nederlandse achtergrond kennis te maken. Ik heb de namen van Bavinck en Kuyper hier al meer horen noemen dan al de jaren dat ik in Utrecht studeerde, en het appartement dat we hier hebben gehuurd, bevindt zich zelfs in de 'Abraham Kuyper Hall'. Aan het begin van een nieuwe cursus die deze week is begonnen, zei Prof. Cooper (was ooit Kuiper, misschien zelfs wel Kuyper), expliciet dat hij een grote fan was van Bavinck. Wijzend naar het portret van hem in het klaslokaal zei hij: ,,That is my hero''. Overigens zal ik hier zelf niet zoveel van Bavinck en Kuyper lezen, omdat mijn specialistatie in het pastorale vlak ligt, maar de geur van een Hollands verleden snuif ik wel telkens op.

Er wordt wel gezegd, dat de Nederlandse emigranten altijd hard werken. Ik denk dat dat waar is. Als ik zo om me heen kijk, dan zijn de meesten, in ieder geval in materiële termen, behoorlijk goed terecht gekomen. Wat in ieder geval zeker is, is dat ze hier de studenten hard laten werken. Ik ben werkelijk verbaasd als ik zie in welk tempo er hier gewerkt wordt, vooral omdat bijna iedere student naast de studie ook nog werkt om die studie te betalen. Ik was daar trouwens al voor gewaarschuwd, o.a. door prof. Brümmer, de decaan van onze fakulteit in Utrecht. Tijdens een gesprek over mijn verblijf hier verzekerde hij me dat ik er maar op moest rekenen dat Amerikanen nogal hard werken. Toen ik hem geruststellend antwoordde, dat we dat in Utrecht toch ook wel hadden geleerd (het kan nooit kwaad om een docent een plezier te doen tenslotte), begon hij net iets te hard te lachen, en voegde mij toe dat ik nog wel wat zou ontdekken. Want zei hij: ,,Jullie hebben een herenleven hier''. Nu is dat van dat herenleven wel een beetje overdreven, zeker na alle veranderingen die de laatste jaren zijn gerealiseerd, maar ik begrijp toch wel wat prof. Brümmer bedoelde. De Amerikaanse student werkt beduidend harder dan de Nederlandse. Als ik zo om me heen kijk, dan werken de meeste studenten echt te hard. Veel studenten hebben weliswaar een gezin, maar nauwelijks tijd om zich met dat gezin te bemoeien. Dat harde werken brengt natuurlijk wel een beperking van het blikveld met zich mee. Het feit dat het niet makkelijk is om hier op de campus een goede krant te pakken te krijgen, lijkt me een teken aan de wand. Het loont niet de moeite om de distributie goed te verzorgen, want ze worden nauwelijks gelezen. Daar staat gelukkig tegenover dat de bibliotheek hier nogal goed ingericht is. Men heeft veel buitenlandse kranten, waaronder NRC, Trouw en het Nederlands Dagblad. En naast de dagbladen zijn er meer Nederlandse kerkbladen dan ik ooit bij elkaar had gezien. Uiteraard ligt ook Opbouw daartussen.

Het is bijzonder verrijkend om, na jaren aan een Rijksuniversiteit te hebben gestudeerd, nu ook aan een kerkelijke instelling te studeren. Hoewel in Utrecht het geloofselement uiteraard niet afwezig is, en ik van veel docenten gelukkig ook meer heb meegekregen dan alleen maar kennis, is de studie daar veel meer neutraal opgezet. Dat was een goede ervaring, maar ik ben toch altijd wel erg blij geweest met de TSB, omdat ons daar veel meer werd geleerd om gelovig met de theologie bezig te zijn. Maar nu hier aan het Calvin Seminary ben ik helemaal opgenomen in de houding van gelovig theologie bedrijven. En ik geniet er van. De colleges beginnen met gebed, en op maandag, woensdag en vrijdagmorgen is er ruimte vrijgehouden in het rooster voor gebed en lofprijzing. Op maandag komen we in kleine groepen bij elkaar om in besloten kring samen te bidden, op woensdag en vrijdag is er een korte dienst in de kapel. Omdat de seminarie-gemeenschap niet zo groot is, is iedereen vrij goed op elkaar betrokken, en wordt er in de kapel bijvoorbeeld ook regelmatig aandacht besteed (in het gebed) aan specifieke noden in de studentengemeenschap.

Kortom, de tijd die we nu hier zijn, doet ons het beste verwachten van de tijd die nog komt. We zijn blij de beslissing te hebben genomen om dit jaar hier te besteden, en we zijn dankbaar dat we dit kunnen doen.

W.J. Moggré, Hilversum

Zorgenkind

De jonge man kwam op bezoek in verband met een aantal financieel-economische vragen die wij hadden. Hij kende ons niet, wij kenden hem niet. Om goed advies te kunnen geven moest hij deze accountantsrapporten doorkijken. Dit deed hij snel en, naar ons idee, deskundig. Het kopje thee erbij gaf hem de gelegenheid wat te vertellen: een triest verhaal.
In het voorjaar werd er bij hen een baby geboren, de tweede. Hij was ook juist benoemd in een nieuwe baan, maar de blijdschap over dit alles veranderde al gauw in verdriet: de baby bleek lichamelijk èn geestelijk gehandicapt. Een operatie was noodzakelijk omdat het hoofdje te snel groeide.
De baby vroeg alle aandacht van de moeder, hij was elke dag naar zijn werk en pas 's avonds thuis. Voor de oudste bleef weinig aandacht over; de buurvrouw bracht hem naar de creche en haalde hem weer op, want de moeder durfde het zorgenkind niet alleen te laten. Regelmatig moesten ze met het kindje naar het ziekenhuis. De baby was nu twee maanden thuis en vorige week waren ze weer voor contrôle in het ziekenhuis geweest. Daar hadden ze de trieste mededeling gekregen dat het met de baby niet goed ging. Het hoofdje was weer te veel gegroeid.
Er waren twee mogelijkheden: een nieuwe operatie die geen èchte beterschap zou geven, wel verlenging van het lijden: het kindje zou er door de operatie geestelijk en lichamelijk op achteruit gaan òf afzien van de operatie met mogelijk een wat eerder overlijden van de baby. In elk geval zou toch over niet al te lange tijd het einde komen, onherroepelijk! De artsen in het academisch ziekenhuis zouden de ouders ook respecteren als ze zouden besluiten van een nieuwe operatie af te zien. Nu moest er een beslissing genomen worden die heel zwaar woog. Daar lag zijn probleem.
Hij had in mijn kasboekje gezien dat wij nogal wat giften gaven aan christelijke doeleinden en een vaste bijdrage aan de kerk. Ook hij had familie die erg 'zwaar' was, vertelde hij. Die maakten het probleem nog groter door te zeggen dat hij een grote schuld op zich zou laden wanneer hij het kind niet zou laten opereren. ,,Je moest altijd alles proberen.''
Welke beslissing moest hij nemen? Het woog voor hem en zijn vrouw loodzwaar.
We hebben er een hele tijd over gepraat.
Het is moeilijk mensen te begeleiden naar een beslissing toe. Voor mij was het allerbelangrijkste dat zij sámen, hij en zijn vrouw, een beslissing zouden nemen; een verantwoord besluit naar beste weten en kunnen. Wellicht geholpen door goede raadgevers, die uiteindelijk hun besluit respecteren, naast hen blijven en met hen meegaan, de droeve weg die nog voor hen lag. Naasten, die zich geen oordeel over hun besluit aanmatigen, integendeel. Want wie zonder zonde is, werpe de eerste steen. ,,U bent aan geen mens verantwoording schuldig, het is úw besluit. Sta er voor en... heb er vrede mee. En zelfs al zou u achteraf nog gaan twijfelen, weet dan dat het een besluit was op dát moment, naar eer en geweten genomen met alles wat u op dat moment wist.''
Toen is hij gegaan. Ik heb hem bedankt voor zijn adviezen. Hij bedankte mij voor het gesprek. Misschien zien we elkaar nooit weer, het ging voorbij als een schip in de nacht.
Maar toch: een scheepje onder Jezus' hoede.

De auteur was tot voor kort lid van het bestuur van de Stichting voor Jeugdzorg en Maatschappelijk Werk van de Nederlands Gereformeerde Kerken.

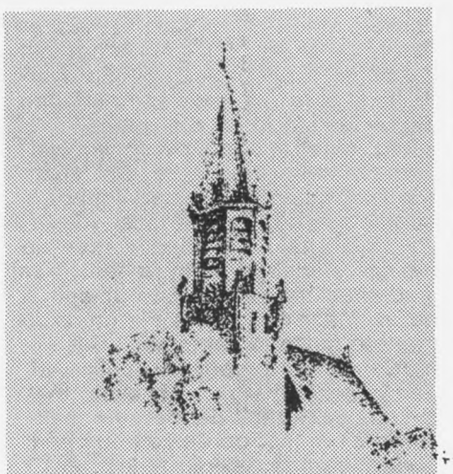

Kerknieuws

Commissie Reformatorische Studieavonden
De commissie nodigt u uit om op *donderdag 27 april 1989* een avond bij te wonen, waarop dr. W.H. Velema te Apeldoorn hoopt te spreken over:

Geld en goed
Wat zegt het evangelie ter zake van bezit en rijkdom?
Het is een vraag van alle tijden: hoe gaan we op een verantwoorde manier om met ons bezit. Die vraag speelt in de privé-sfeer maar ook wereldwijd. Daar zijn de problemen zelfs zeer weerbarstig. Of zijn wij weerbarstig?
Prof. dr. W.H. Velema, die hierover hoopt te spreken, is hoogleraar aan de Theologische Hogeschool van de Christelijke Gereformeerde Kerken te Apeldoorn.
De bijeenkomst wordt gehouden in het gebouw van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Rijswijk, Oranjelaan 62, Aanvang 20.00 uur. Voor meer informatie: ds. W. Smouter, tel. 070-997649.

Ned. Geref. Kerk van Amsterdam-Tuinsteden-Zuid-West.
De kerkeraad heeft een beroep uitgebracht op ds. H. Schuurman, predikant van de gemeente te Dronten.

Ned. Geref. Kerk van Oegstgeest
Drs. W. Janse, predikant van de gemeente van Loosdrecht, heeft het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep aanvaard.

Lijst van studenten met preekconsent
W. van Dijk, R. v. Rijnstraat 33, 3751 VH Bunschoten, 03499-83730.
B.J. Eikelboom, Dopperstraat 195, 3752 JE Bunschoten, 03499-86310.
J.M. de Groot, Sinj. Semeijnstraat 10, 1183 LE Amstelveen, 020-436523.
K. Holwerda, Meander 19, 9951 VD Winsum, 05951-3708.
C.P. Kleingeld, Loenhorst 49, 2402 LV Alpen a/d Rijn, 01720-33562.
W.T. Koopmans, Akelei 21, 8265 KA Kampen, 05202-17705.
G. Vrooland, Gantiaanstraat 496, 7322 CH Apeldoorn, 055-670707.
H. van Winkelhoff, Dreef 7, 5504 LA Veldhoven, 040-544993.

l'Abri-programma Utrecht

A. *OPEN HUIS*
Het huis in Utrecht is iedere werkdag open van 10.00 tot 17.00 uur. L'Abri is gesloten van 24 maart tot 3 april en van 10 juni tot 4 septmber '89.

B *LEZINGEN IN UTRECHT*
Lezingen in de maand *April* op maandagavond door Pieter van Kampen (aanvang 20.00 uur) met als thema *'Tolerantie'*
3 april '89 'Hoe tolerant zijn we in Nederland?'
17 april '89 'Hoe zijn we tolerant in Nederland?'
24 april '89 'Is het christelijk geloof intolerant?'
Hierbij komen vragen aan de orde die spelen in de discussie rond de 'godslasterlijk' genoemde film over Jezus en het boek over Mohammed. Kan je in een samenleving alle meningen in gelijke mate ruimte gun-

nen? Kan je, als je echt in iets of iemand gelooft, erin berusten dat (een groot deel van) de samenleving daarin helemaal niet geïnteresseerd is? Is het christelijk geloof onverdraagzaam?

Lezingen in de maand *Mei* op dinsdagavond door Wim Rietkerk (aanvang 20.00 uur) met als thema *'Bijbel en waarheid'.*

2 mei '89 'Spreekt de Bijbel waarheid?'
16 mei '89 'De 'wolken' van Nico ter Linde'
30 mei '89 'Is er een derde weg tussen fundamentalisme en vrijzinnigheid?'

SLOTAVOND: 'Waarom geloof ik?' *6 juni '89.* Mmv. Wim en Greta Rietkerk, Pieter van Kampen, Janneke Gijmink en Gottfrid van Eck.

C. *FILMAVONDEN IN UTRECHT*
Op de maandagavonden 8 mei, 22 en 29 mei '89 worden er films en lezingen op video vertoond over 'New Age'. Dit staat onder leiding van Pieter van Kampen en/of Gottfrid van Eck.
Al deze lezingen en avonden zijn vrij toegankelijk.

D *BIJBELKRING*
Iedere donderdagavond is er een Bijbelstudie olv. Wim Rietkerk of Gottfrid van Eck. Aanvang 20.00 uur (einde ong. 21.30 uur).
Hiervoor moet men vast intekenen.

NIEUWE CASSETTES
Binnenkort komt de nieuwe (aangevulde) catalogus met lezingen op cassette uit. Deze is te bestellen door overmaking van *f* 4,25 (incl. porto). De volgende tapes zijn te bestellen:
B. Seagren – Guidance (eng. óf ned.)
R. Winter – Perfectionism (eng. óf ned.)
D. Keyes – Cynicism (eng.)
P. van Kampen – Bijgeloof
B. Goudzwaard – Het rijk van de schaarste
W. Rietkerk – Utopie en profetie
– Komt er een duizendjarig rijk?
– Wat zijn de tekenen der tijden?
– Leven we in de eindtijd?
P. van Kampen – Utopie
G. van Eck – Koninkrijk van God en ideologie

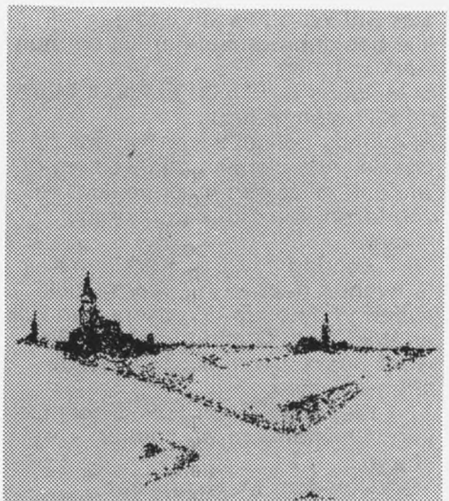

Uit breder kring

EO-vrouwenbijeenkomst in de Frieslandhallen in Leeuwarden op 15 april
Op 15 april a.s. organiseert EO's Vrouw Zijn Radio en TV de derde vrouwenbijeenkomst van dit seizoen. In de Frieslandhallen van Leeuwarden wordt vanaf tien uur 's morgens tot vier uur 's middags een breed programma opgezet met zeer gevarieerde onderwerpen. De toespraken, interviews, een panelgesprek, muziek en samenzang vinden plaats in de IJshal. Op deze dag draait alles om het thema 'Geef mij de ruimte' en de bedoeling is enerzijds vrouwen op te bouwen in hun geloof en anderzijds ontspanning en inspiratie te geven. Plaatsen kosten vijf gulden en zijn telefonisch te reserveren bij 08380-23334.
De speciale gast op de vrouwenbijeenkomst is Ingrid Wilts. In augustus verruilt Ingrid haar zekere baan bij Vrouw Zijn in voor een post op een weeshuis in Oeganda. Aan haar vertrek wordt op de vrouwenbijeenkomst een actie gekoppeld. De bezoekster in Leeuwarden wordt gevraagd deels toegang te 'betalen' met een goed kinderkledingstuk.

Cahier
uitgave van het Christelijk Studiecentrum
Nieuwezijds Voorburgwal 96
1012 SG Amsterdam
tel. 020-257141/237076

Inhoud
Voorwoord. G. Nienhuis.
Pleidooi voor popmuziek. M.H. Hengelaar-Rookmaaker
Toppers in perspectief. A. Schreuder.
Popmuziek als categorie. C. Blokhuis.
Popteksten: een vluchtige inventarisatie. H.R. Hengelaar jr.
Uit de toon?
De ontwikkeling van eigentijdse christelijke muziek. W. Boluyt.
Achter de schermen van de christelijke popmuziek. M.H. Hengelaar-Rookmaaker.

De kunst wordt beschouwd als een antenne van de samenleving. Signalen van een nieuwe visie op de wereld of van een opkomend nieuw levensgevoel komen dikwijls in de kunst tot uiting. Dat geldt voor de beeldende kunsten en de literatuur, maar zeker ook voor de muziek. Het behoeft geen betoog dat het overgrote deel van de inspanning op muziekgebied tegenwoordig de popmuziek betreft. Of we nu kijken naar het aantal concertbezoekers of naar de hoeveelheid zendtijd op radio en televisie, of dat we letten op de omzet in bladmuziek, instrumenten, platen of cassettes, steeds zien we dat althans in omvang de popmuziek tot hoofdstroom is geworden.
De waardering voor de popmuziek beweegt zich tussen uitersten. De fervente aanhangers, of de notoire tegenstanders komen uiteraard maar zelden toe aan een genuanceerd oordeel over kwaliteit en kwaliteitsverschillen. De bedoeling van dit Cahier is om enig materiaal te bieden voor een duiding en een beoordeling van verschillende genres in de popmuziek. We hopen dat dat de liefhebbers zal stimuleren om hun visie op de popmuziek te verdiepen, en om het authentieke en het puur commerciële of clichématige te onderscheiden. Maar bovendien willen wij informatie bieden aan de velen die hun afkeer van de popmuziek slechts met moeite kunnen intomen, en die als opvoeder of docent te maken hebben met jongeren die de invloed van de popmuziek ondergaan. Tenslotte komt ook popmuziek als mogelijk evangelisatiemiddel ter sprake. De auteurs van dit Cahier zijn tevens leden van de kunstkring van het Christelijk Studiecentrum.

l'Abri-programme Eck en Wiel
Zomerprogramma Eck en Wiel 30/6-23/7/'89
Gedurende de zomerse weken van de maand juli, bieden wij aan een ieder die dat wil de mogelijkheid om eens even afstand te nemen en rust en tijd te vinden om met eigen vragen bezig te zijn. Iedereen kan komen voor een periode naar eigen keus. De dagindeling is zo, dat we de morgen besteden aan het gezamenlijk beluisteren van een lezing, die bij de lunch besproken wordt.
's Middags zal er allerlei soort werk in en om het huis plaatsvinden.
's Avonds zijn er afzonderlijk lezingen, films, muziek of spelaktiviteiten. Ieder krijgt zo de kans om bij te komen én verder te komen. Velen hebben in deze weken nieuwe vriendschappen aangeknoopt en hun horizont verruimd.

Detailprogramma
Zonder ons op ieder onderdeel al helemaal vast te leggen, geven wij toch graag bij voorbaat aan, waar wij ons deze weken mee bezig wil-

len houden. In de weekends zijn er steeds lezingen van gastsprekers en het thema van dat weekend bepaalt de studies gedurende de week.

Themaweek over volwassen bijbellezen
30-6: Vrijdagavond 20.00 u. Opening en Bijbelstudie.
1-7: Zaterdag: twee lezingen om 10.30 en 15.00 u. van John Sandri (van het Zwitserse l'Abri). Het zal gaan om vragen als: is de Bijbel waar? Wat betekent 'onfeilbaar'? Hoe lezen we de Bijbel als volwassenen?
2-7: Zondag: 11.00 u. Kerkdienst. 's Avonds: bijbels dia-klankbeeld.
3-7: Maandag (mo): F. Schaeffer's lezing over 'Bijbelse inspiratie'.
4-7: Dinsdag (mo): W. Rietkerk: Genesis 1-10. 's Avonds: M.R. van den Berg: 'Spreekt de Bijbel zichzelf tegen?'
5-7: Woensdag: Pieter van Kampen: Bijbelkritiek in heden en verleden.
6-7: Donderdag: Wie bepaalde de kanon?
7-7: Vrijdag: De sprekende ezel van Bileam.

Themaweek: wat ga ik met mijn leven doen?
Op vrijdagavond wordt een nieuw thema aan de orde gesteld. Het gaat over meer persoonlijke levensvragen, zoals: hoe maak ik een keus? Wat betekent Gods leiding? Wat zijn mijn gaven? Hoe verwerk ik mijn verleden? Wat zijn hindernissen in persoonlijkheidsgroei?
8-7: Zaterdag 10.30 u. Mevr. M. Buesink (psychologe met ervaring in het beroepskeuzeadvies-werk): *'Valt er iets te kiezen?'* Wat bepaalt dat mijn leven slaagt? Hoe ontdek je tijdig waar je fout gaat? Is het leven een niet-gekozen lot vrijwillig op je nemen?
's Middags 15.00 u. Dr. Brede Kristensen: *'Hoe kom ik tot een keuze?'* Wat streef ik na? Wat is vakidiotisme? Mevr. Gratia Kristensen (beroepskeuze-adviseuse) helpt mee in de discussie.
9-7: Zondag 11.00 u. Kerkdienst. 's Avonds: mevr. Rookmaaker over het ontstáán van St. Redt Een Kind.
10-7: Maandag (mo): Richard Winter: 'Perfectionisme' (tape).
11-7: Dinsdag (mo): Dick Keyes: 'Cynicism' (tape).
12-7: Woensdag (mo): Wim Rietkerk: 'Gestoord vertrouwen'.
13-7: Donderdag: Pieter van Kampen: 'Barnabas en minderwaardigheidsgevoel'.
14-7: Vrijdag: Janneke Gijmink: 'Rouwverwerking'.
In deze week worden de dagopeningen verzorgd door Greta Rietkerk-Reimer.

Kunstweekend: Beeldhouwen & Poëzie
14-7: Vrijdagavond 20.00 u. Bijbelstudie o.l.v. Wim Rietkerk.
15-7 Zaterdag komt de beeldhouwster Brit Wikström en nodigen wij alle beeldhouwers(sters) uit om hun werk te tonen.
's Middags om 15.00 u. houdt Marc de Klijn een lezing.
's Avonds concentreren wij ons op poëzie. Alle dichters zijn welkom of wie ook maar een mooi gedicht wil voorlezen kan dan een bijdrage leveren.
16-7 Zondag 11.00 u. Kerkdienst.
's Avonds hebben wij een muziekavond in de oude dorpskerk van Eck en Wiel o.l.v. Gottfrid van Eck. Een ieder neme zijn of haar muziekinstrument mee.
17-7 Maandag: Prof. H.R. Rookmaaker: 'Christendom en cultuur' *tape).
18-7 Dinsdag: M. Hengelaar-Rookmaaker: Lezing over T-Bone Burnett (chr. popmusicus).

Themaweek over milieu en ecologie
De rest van de week werken wij 's middags in het bos rondom huize Kortenhoeve en schakelen we over naar het thema 'omgaan met de natuur'. Alle 'eco-helpers' zijn hartelijk uitgenodigd.
19-7 Woensdag: Wim Rietkerk: lezing over 'Bijbelse visie op mens en natuur'.
20-7 Donderdag: Pieter van Kampen: video over de milieu-crisis.
21-7 Vrijdag: Gottfrid van Eck: Boekbespreking 'Pollution and the death of man' van F.A. Schaeffer.
22-7 Zaterdag: Thema: *'Als het water bitter is...'* Evert van der Poll en zijn vrouw Janna Stapert geven lezingen n.a.v. hun gelijknamige boek. (om 11.00 en om 15.00 u.)
23-7 Zondag: afsluitende dag van het zomerprogramma. Kerkdienst met avondmaalsviering, muziek en maaltijd.

Kosten
De kosten voor het verblijf in L'abri zijn deze zomer *f* 25,- voor een volle dag, alle maaltijden inbegrepen. Laten de kosten echter geen verhindering zijn om te komen of om een gast uit te nodigen en vrienden uit te nodigen. Onze gastvrijheid gaat voorop. Wilt u zich tijdig opgeven: 030-316933.
Giro: 2069742 ter name van: L'abri Nederland te Utrecht.

Nederlandse prot. Kerkdiensten op zondagen in: 1989 Zwitserland en Italië
Tenero: 9.00 uur: Camping TAMARO a/h meer 1e zondag in juli t/m 2e zondag in augustus.
Muralto, (Locarno): 10.45 uur: Evang. KIRCHE via Sciaroni. Laatste zondag in juni t/m 3e zondag in aug.
Locarno: 17.00 uur: Evang. Stadtmission via G. Cattori 11 (om de hoek), 1e zondag in juli t/m 2e zondag in augustus.
Tijdens de kerkdiensten in MURALTO is er oppas voor uw kinderen.

Opbouw

Gezocht
Mensen die
mee willen denken.

Signalement
Gereformeerd:
arm, rijk,
oud, jong.
Interesse in
kerk,
maatschappij
en cultuur.
Geen behoefte
aan bevestiging
van eigen mening.

Aangeboden
OPBOUW,
abonnement:
elke twee weken
thuisbezorgd.
Artikelen over een groot
aantal onderwerpen
in een leesbare verpakking,
voor *f* 55,– per jaar.

Beloning
Meer mensen die
met u meedenken.

Bel nu
02154-23546

Niets-ziende jongeman zoekt

begeleiding tijdens jongerenreis

van Amizitia naar Berg in Oostenrijk. Het betreft de periode van 3 tot 12 augustus.
Amizitia is een Christelijke reisorganisatie binnen de gereformeerde gezindte. Voor verdere informatie kunt u gerust bellen met **Hans van Oosterhoudt**, tel. 03417, abonneenummer 59487.

2 studentes frans (V.U.)
zoeken in Amsterdam

ETAGE

Annemiek Wesseling
070-943588

CHRISTELIJKE POLITIEK? MIJ NIET GEZIEN

Alternatieve relaties, vrije abortus, euthanasie, druggebruik, AIDS. Geen onderwerpen om blij van te worden. Maar wel zaken om bij stil te staan. Want het gaat ons allemaal aan.

Ongehuwd samenwonen, emancipatiedwang, kinderopvang: het lijkt allemaal zo gewoon. Vandalisme, alcoholisme, eenzaamheid, zelfmoord. Ach, het zal mijn tijd wel uitdienen, denkt een aantal mensen. Kiest u voor deze moedeloze berusting? **De RPF doet dat niet!**

De RPF: een andere weg

Samen met de RPF kunt u een andere weg inslaan. Een weg, gebaseerd op Bijbelse normen en waarden. De RPF kiest voor een christelijke politiek. Op weg naar een vreedzame samenleving, waarin men zich niet bezighoudt met genetische manipulatie, een arbeidsplicht voor vrouwen of het van overheidswege stimuleren van kinderopvang.

Word nú lid.

Dit is noodzakelijk voor uw toekomst en die van uw kinderen. Christelijke politiek is hard nodig. Vandaag al, maar zeker ook morgen. De RPF staat voor die christelijke politiek. Uw steun kan daarbij niet worden gemist. Geef u dus op als lid van de RPF.

RPF

Meld u aan als lid bij: **RPF**
Antwoordnummer 523
8070 VB Nunspeet
Bellen mag ook: 03412-56744

EEN SCHOOL VOOR JE LEVEN

De Reformatorische Bijbelschool biedt 3 cursussen:

- **VORMINGSJAAR** 1 jaar
  bezinning op je christen-zijn
  in kerk en samenleving
- **BEROEPSOPLEIDING** 3 jaar
  pastoraat
  onderwijs
  zending en evangelisatie
- **MISSIONAIRE TOERUSTING** 1 jaar
  werken in dienst van zending en evangelisatie als 'tentenmaker'

Wil je meer weten? Vraag dan een folder aan, maak een afspraak om een dag mee te draaien of kom op één van de Open Avonden. Aanvang 19.30 uur.

- 21 april, over de verschillende cursussen
- 28 april, over de cursus Missionaire Toerusting

BON
○ opgave voor de Open Avond op 21 april
○ opgave voor de Open Avond op 28 april
○ stuur een folder naar

Naam:.....
Adres:.....
Postcode/Plaats:.....

REFORMATORISCHE BIJBELSCHOOL,
Krakelingweg 10, 3707 HV Zeist. Tel. 03404-24166.

DE STICHTING VOOR JEUGDZORG EN MAATSCHAPPELIJK WERK VAN DE NEDERLANDS GEREFORMEERDE KERKEN

zoekt voor een periode van een ½ jaar, ± 3 dagen per week, met ingang van 1 juli 1989 een

KLINISCH PSYCHOLOOG of MAATSCHAPPELIJK WERKER met V.O. (m/v)

De Stichting is een kleine instelling voor ambulante geestelijke gezondheidszorg.
Het team van medewerkers bestaat uit twee maatschappelijk werksters en twee psychologen.

Taakomschrijving:
- intake, behandeling en begeleiding van individuele cliënten, echtparen en gezinnen.

Functie-eisen:
- meelevend lid zijn van één van de protestants Christelijke kerken (bij voorkeur Nederlands Gereformeerd)
- zelfstandig kunnen werken in een klein team.

Salaris volgens Rijksregeling.
Telefonische informatie te verkrijgen bij: de heer H.G. van Riessen (medewerker), 03403-77071 (bureau). Schriftelijke sollicitaties binnen 14 dagen richten aan het bureau van de Stichting, Kooikerseind 88, 3995 BR Houten.

28-4-1939 **50 jaar** *28-4-1989*

"Loof de Here mijn ziel en vergeet niet een van Zijn weldaden".
(Psalm 103:2)

Op D.V. 28 april a.s. hopen onze ouders,

J.W. BOSMAN

en

G.G. BOSMAN - VAN DEN BERG

te gedenken dat zij 50 jaar geleden in het huwelijk traden.

Dat hun Hemelse Vader hen ook bij het klimmen der jaren nabij zal zijn is de wens van hun dankbare kinderen en kleinkinderen.

Henk en Haddie
Anneke en Boudewijn
Piet en Els
Carla en Koos
Liesbeth en Jan
Trude en Jaap
Lida en Wally

en kleinkinderen

Grote Werfstraat 32b,
3043 GJ Rotterdam

Receptie op 6 mei a.s. van 15 - 18 uur in de Bethelkerk, Oranjestraat 6 te Rotterdam-Overschie.

Daar kan ik achter staan

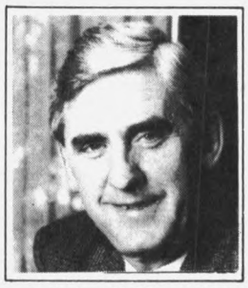

Het moderne, geseculariseerde leven, dat dagelijks via radio en tv onze huizen binnendringt, lijkt als twee druppels water op de dodelijke levenswijze van de oude Europese heidenen, van wie wij afstammen. De apostel Paulus heeft hun leven en daarmee wat het gros van de tv-programma's ons voorschotelt eens zo getypeerd: Ze wandelen 'in de ijdelheid van hun denken, verduisterd in hun verstand, vervreemd van het leven Gods om de onwetendheid, die in hen heerst, om de verharding van hun hart. Zij hebben zich immers in hun verdoving overgegeven aan de losbandigheid om gretig winst te slaan uit allerlei onreinheid' (Ef. 4:17 vv.).
Daardoor vormen radio en tv in de handen van satan en zijn rijk machtige middelen om ons als 'kinderen van het licht' terug te trekken in die heidense duisternis met haar misleidende begeerten. 'Al wat in de wereld is: de begeerte des vlezes, de begeerte der ogen en een hovaardig leven' (1 Joh. 2:15 vv.) dringt hij door de massamedia met grote kracht aan ons op. Dagelijkse hersenspoelingen moeten de 'verjonging door de geest van uw denken' (Ef. 4:23) ongedaan maken en ons in onwetendheid storten.
Moeten wij dan niet dankbaar zijn dat we in de EO nog een omroep bezitten, die radio en tv wil gebruiken om het Woord van God, de liefde des Vaders en de levensstijl van de nieuwe mens te verkondigen? 'Laat dan de zonde niet langer als koning heersen in uw sterfelijke lichamen ( ), maar stelt u ten dienste van God!' (Rom. 6:12 vv.). Die levensgeur tracht zij door al haar programma's te verspreiden. U hoeft ze zeker niet alle van a tot z te beamen om dat te 'ruiken'.
Tekenend voor de afval in ons land is dat velen in de uitzendingen van de EO het brood zoeken, dat zij 's zondags in de kerk niet meer vinden. Zij laten zich opbouwen door de bijbelstudieprogramma's die de EO op verschillende niveaus verzorgt. Het radioprogramma 'Ik zou wel eens willen weten' trekt dinsdagsmorgens ongeveer een half miljoen luisteraars. 'Waar is God? Hoe leer ik Hem kennen? Hoe vind ik rust?' Dat vragen velen liever eerst door de telefoon tijdens of na een uitzending dan dat ze daarvoor een kerk binnenstappen. De afdeling nazorg verwijst zulke belangstellenden steevast naar gemeenten.
Zou u dit mooie werk ook niet willen steunen? Word dan lid van de EO. Dit kost u slechts een tientje per jaar en dat is dan zeker niet het minst bestede.

ds. F. van Deursen
Ned. Ger. predikant te Wezep

Ja, ik kan hier achter staan en meld me aan als lid van de Evangelische Omroep.

☐ Abonnee op Visie*. Ik betaal
☐ *f* 55,– per jaar of ☐ *f* 30,– per half jaar.
en was wel/geen tientjeslid.

☐ Tientjeslid (zonder programmablad).
f 10,– per jaar.

Naam: dhr./mw.** _____ voorl.: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

* hokje van uw keuze aankruisen.
** doorhalen wat niet van toepassing is.

De ingevulde bon in een open envelop (zonder postzegel) opsturen naar:
Evangelische Omroep, Antwoordnummer 80,
1200 VB Hilversum.

OBW4

Evangelische Omroep

Oude Amersfoortseweg 79a
1213 AC Hilversum
telefoon 035-882411